

قهیرانی دارایی جیهانی ۲۰۰۸

و چاره‌ساری له سیستمی نابووری نیسلامی دا

منتدی اقرأ الثقافی

www.igra.ahlamontada.com

سهردار عوسمان خدر
عامر عهبدولا مهجید

بۆدابهزاندنی جۆرهها کتیب: سهردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

پدای دانلود کتابهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا الثقافی)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للکتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

قہیرانی دارایی جیہانی 2008

وچارہ سہری لہ سیستہ می نابووری نیسلامی دا

سہر دار عوسمان خدر

عاصر عہدولہا مہجید

2009ء

1430 کؤچی

ناوهرۆك

لاپه‌ره	بابه‌ت
5	سه‌ره‌تا
6	یه‌که‌م: چارپیتخشان‌دنیک به بازاری کاغزه داراییه‌کان
14	دووم: پیتناسه‌ی قه‌یرانی دارایی، جزیره‌کانی، هۆیه‌کانی
20	سێیه‌م: گرنگترین قه‌یرانه داراییه‌کان
23	چواره‌م: سه‌ره‌ته‌ی سه‌ره‌ته‌دان‌ی قه‌یرانی دارایی 2008
25	پینجه‌م: هۆیه‌کانی قه‌یرانی دارایی 2008
42	شه‌شه‌م: نۆچی قه‌یرانی دارایی نه‌مه‌ریکی بووه قه‌یرانیکی جیهانی؟
43	حه‌وته‌م: ناسه‌واره‌کانی له سه‌ر وولاتانی جیهان
50	هه‌شته‌م: هه‌نگاهه‌کانی خۆده‌ریاز کردن له‌و قه‌یرانه‌دا
51	نۆیه‌م: هۆیه‌کانی قه‌یرانی دارایی له دیدی ئیسلامی‌دا
53	ده‌یه‌م: چاره‌سه‌ری ته‌ر قه‌یرانه له دیدی نابووری ئیسلامی‌دا
55	یانزه‌هه‌م: ده‌رخسته‌ی قه‌یرانی دارایی
55	دوانزه‌هه‌م: چۆنیه‌تی خۆ دوور گرتن له دووباره بوونه‌وه‌ی قه‌یرانه‌کاندا
57	سیانزه‌هه‌م: دیدی چهند که‌سایه‌تیکی رۆژئاوا له هه‌مبهر سیسته‌می دارایی ئیسلامیه‌وه
60	سه‌رچاوه‌کان

سەرەتا

ئەمرو جیهان رووبەرۆوی قەیرانیکی دارایی ترسناک بۆتەو، سەرچاوی ئەو قەیرانەش لە، وولاتە یە کگرتوکانی ئەمریکا سەری هەلداوێه که هەندیک توێژەر بە دلی سیستمی سەرمایه‌داری دادەنێن بو بە زەبەلاح ترین هیزی ئابووری جیهانی ش هەژماری دەکەن.

هەرۆها بە پیتی یەکیک لە راپۆرتەکانی سندوقی نەختی نێودەولتەتییەو لە نێوان سالتانی (1980-2002) زیاتر لە $(\frac{2}{3})$ ی ئەندامانی ئەو سندوقە رووبەرۆوی قەیرانی ئابووری بوونەتەو.

دیاره قەیرانی دارایی جیهانی (2008) لە ئەمەریکاوه بۆ وولاتانی ئەوروپا و ئاسیا و سەراپای وولاتانی جیهان تەشەنە ی کردووه، واتە وولاتانی جیهانی سێهەمیش لە ئاسەوارە نینگەتیشەکانی ئەو قەیرانە بێبەش نەبووینە، لە نیو ئەو وولاتانەش عێراق دیت، کەواتە هەریمی کوردستانیش زۆر و کەم بەشی خۆی لە ئاسەوارە نینگەتیشەکانی ئەو قەیرانە ی بەر کەوتووه. هەرۆها دیدی سیستمی ئابووری ئیسلامییمان لە بارە ی هۆکارەکانی ئەو قەیرانە ترسناکە لە لایەک، ولە لایەکی دیکە، لەگەڵ چارەسەر کردنی ئەم قەیرانە بە پیتی ئەو سیستمەخستۆتە روو.

بۆیه لێرەدا پیمان باشە سوپاسیکی بێپایان ئاراستە ی بەرێز (د.بەختیار سایر مەحمەد) بکەین، کە ئەرکی پێداچوونەوێ ئەم نامیلکەییە گرتە ئەستۆبە هەمان شیۆ سوپاسیکی لە رادەبەدەر ئاراستە ی مامۆستای بەرێز (ئەبووب سحاقیی) دەکەین، کە هەردەم هارکار و هاندەری یە کەمان بووه بۆ تەواو کردنی ئەم کارە.

لە کۆتاییدا لە میانە ی ئەم نامیلکەییە چەند زانیاریەکی سەرەتایی و سادە لە بارە ی قەیرانی دارایییەو دەخەینە روو، هیوادارین سوود بەخش بێت.

یه که م

چاوپېښخاندنیک به بازاری کاغزه داراییه کان

سهرتا پېش نه وهی ناماژه به قهیرانی دارایی جیهانی سالی 2008 بکهین، ده بی ناماژه کی کورت به بازاری کاغزه داراییه کان بکهین چونکه به شیکه له پیکهاتهی نه قهیرانه، نه ویش به م شیتوهی خواره وه:

1- میژووی بۆرسه کان: Date Of Financial Markets

نیتالییه کان بۆ یه که م جار بۆرسه بان دامه زرانده، زاروهی بۆرسه ش له داتاشرای ناری بازارگانیک ده وله مهندي نیتالی هاتووه، نه ویش ناری (قان دین بورس) بوو. نه بازارگانه ش خاوه نی میواغخانه یه که بووه، له شاری بریجی وولتای به لچیکا، که شوینی به یه ککه یشتنی بازارگانه کان بووه له سه دهی پانزه هه مدا. ده ستپنیک ناوه ندي مامه له دارایی و بازارگانیه کانی له سه ره تای سه دهی شانزه هه م بۆرسه ی نه نفرس له به لچیکا بووه. ههروه ها بۆرسه بۆ یه که م جار له سالی 1695 له لندن دامه زرا، دواتر له سالی 1762 له فینا و له سالی 1792 له نیویورک، و له سالی 1801 له برۆکسل، و له سالی 1822 له رۆما دامه زراوه.

2- پیناسه ی بۆرسه: The Definition Of Financial Markets

بۆرسه نه و شوینه یه که تیایدا ئالوویری هه بووه داراییه کانی تیدا نه خجام ده دریت، واته لیشای دارایی له یه که کانی پاشه کهوت بۆ یه که کانی وه به رهیتان سه رچاوه ده گرت، که دارایی ده گوازیته وه له و یه کانه ی که زیده ی داراییان هه یه و هه لی وه به رهیتانی پینوستیان نییه، بۆ به کارهیتانیا ن له و یه کانه ی که هه لی

وہبہ ہینائیسیان ھےیہ، بہ نام دارایی پیویستیان بۆ ھہ لہ کانی وہبہرھینان نییہ بہو
جۆرہ ھاوسہنگی لہ ئالوویری دارایی دیتہ دی کہ شوینہ کھی بۆرسہیہ.

3- پۆلین کردنی بۆرسہ کان: Classification Of Financial Markets

دہتوانین پیکھاتہی بۆرسہ کان بۆ سی بہش دابہش بکھین:

1- بازارپی سہرمایہ: بہ شیوہیہ کی سہرہ کی لہ بازارپی پشک و قہوالہ کان پیک
دیت، کہ ئالوویری ئامرازہ کانی دارایی و قہرزہ مام ناوند و قہرزہ ماوہ دریژہ کانی
تیدا ٲہ نجام دہدریت.

ب- بازارپی دارایی: ئالوویرہ کانی نامرازپی دارایی و قہرزپی کورتخایہنی تیدا
ٲہ نجام دہدریت.

ج- بازارپی دراوہ بیانییہ کان: کرپن و فرۆشتنی دراوہ بیانییہ کانی تیدا ٲہ نجام
دہدریت.

ھہرہہا بۆرسہ کان لہ بازارپی مام ٲہ نہختییہ کان یان بازارپی داتاشراوہ کان
(مام ناوہندی) پیک دین. ھہرچی لہ بازارپی مام ٲہ نہختییہ، ٲہوا ئالوویری
وہبہرھینان و قہرزہ کان و پشک و قہوالہ کانی تیدا ٲہ نجام دہدریت، و دانہ دہستیش
یہ کسہرہ. بہ نام بازارپی داتاشراو لہ سہودا کانی ٲاینده و کردہ کانی ئالوویری دراو
پیک دیت.

4- ئامرازہ کانی سہرمایہ: Tools Capital

کہ بریتیین لہ سہرمایہیی خاوہنداریہتی و سہرمایہیی قہرزدہر. دہتوانریت
ئامرازہ کانی بازارپی دارایی بۆ ٲہم بہ شانہی خواروہ دابہش بکھین:

1- نامرازپی پشکہ کانی سہرمایہ. Tools Of Share Capital

ب- پشکہ نایابہ کان. Preferred Shares

ج- نامراره كانی قهرز وه كه وائه كان. Tools Loans

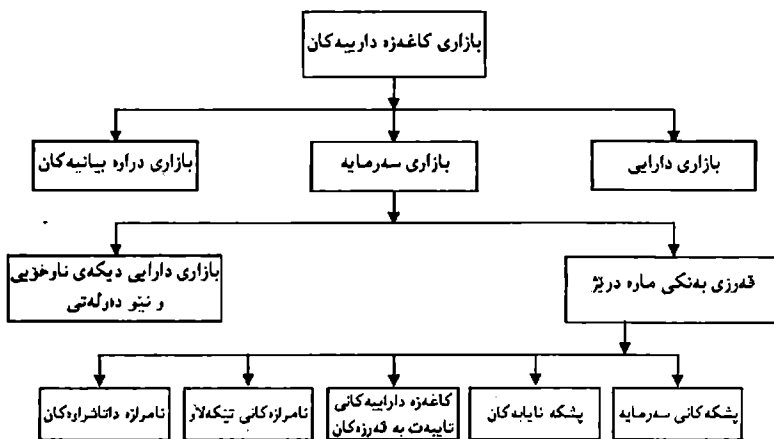
د- نامراری تیكه ئاو: Tools Hybrid

ه- نامراره داتاشاروه كان: Derivatives

ئهمه به كارناهیتریت بۆ سهرمایهیی ماوه درێژ، به ئكو قهرزدهرو و به رهینه كان بۆ بهریوه بردنی تیچوون و ههیکه ئی پاره دارکردن به کاری دههیتن. دهتوانین پیكهاته كانی بۆرسه ش له میانهی هیلکاری (1) روون بکهینهوه:

هیلکاری (1)

پیكهاته كانی بازاری دارایی روون ده كاتهوه

5- بۆرسه ناوخرۆیی و نیودهوله تیبه كان:

1- بۆرسه ناوخرۆییه كان: Domestic Financial Markets

بۆرسە ناوخۇبىيە كان بازارى نىشتمانىيە، بە مەبەستى پارەدارکردنى كۆمپانىياكانى سەرمایە لە ناوخۆى وولت دامەزراوە، ئەو بازارەش بە پىی ياسا و رىساكانى ئەو وولتە كار دەكات. ھەرۋەھا ئەو كەسانەى مامەلەشى تىدا ئەنجام دەدەن برىتین لە ھاوولتايىيە كانى ئەو وولتە. ەك بازارى بەغداد بۆ كاغەزى دارايى.

ب-بۆرسە نىۋە دەلەتايە كان: Global Financial Markets

ئەو جۆرە بۆرسانە لە سەر ئاستى نىۋە دەلەتايە كان دەكەن، ەبەرھىنە كانىشى ھاوولتايە چەندان وولتەن. ھەرۋەھا ئەو جۆرە بازارانەش نا كەوتتە ژئير ركىفى لايەنى ناوخۆى ھىچ وولتايەكە. ەلئىردە سى ناۋچەى جوگرافى بۆ بۆرسە نىۋە دەلەتايىيە كانە. ە بەرچا دەكەوتت:

ا-بۆرسە كانى ئەمەريكا:

ولتە يەكگرتوۋە كانى ئەمەريكا بە پلەى يەكەم دىت لە روى بۆرسە كاندا، كە زۆرتىرین ژمارەى كۆمپانىياى تۆمار كراو لە خۇ دەگرتت لە لىستى نرخی بۆرسە كاندا. وگرنگتىرین و بەناوبانگتىرین بۆرسە لە ئەمەريكا برىتايىيە لە بۆرسەى نىۋيۆرك.

ب-بۆرسە كانى ئەورۇپا:

-بۆرسەى لەندەن: ئەو بۆرسەى بە بازارى يەكەم لە روى ژمارەى پشكە. ە دادەنرىت .

-بۆرسە كانى فەرەنسا: ئەو وولتە خاۋەندارىيەتى ەوت بۆرسە دەكات، كە برىتايىن لە بۆرسە كانى (پارىس، بۆردۆ، لىل، لىۋن، ماسىللىا، نانسى، نانت).

-بۆرسە ئەلمانىيە كان:بۆرسە كانى ئەلمانىا بچوكن به بهراورد كردن له گه ل ئابورىيه كه يداو بۆرسە كانىشى په يوسته به به نكه كانه وه. له گرن گترين بۆرسە كانىشى بۆرسە ي فرنكفورتته.

ج-بۆرسە كانى ئاسيا:هەر دوو بۆرسە ي توكيو و هونگ كونگ له ئاسيا به پله ي يه كه م دين له رووى قه باره ي ئالوئيرى يه وه، بينجگه له بوونى بۆرسه له مالىزيا و چين و هيند... هتد.

6-ئامازهى بۆرسه جيهانىيه كان(مؤشرات الاسواق المالىه العالميه)

ئامازهى بازاړى دارايى، يان ناوه ندى(ژماره ي پيوانه يى): برىتيه له به هاى ژماره يى، كه گۆرانكارى له بازاړى دارايى پيده پيورتت. ئه وىش به ريژى سه دى گۆرانكارى رۆژيك ديار ده كات به بهراورد له گه ل ماوه ي بنه رته ي، يان خالى ده ستپي كردنى كارى بۆرسه له و رۆژه دا.

ههروه ها بيۆكه ي بنه رته ي ئامازهى بۆرسه كان له وه هاتوه هه ر كۆمپانيا يه ك كه له كه رتتيكى ئابورى چالاكى ئه نجام ده دات، به ئه مانه ت وراستگۆبى بارى بازاړ ده خاته روو، له و كه رته ئابورى به ي كه نوينه را يه تى ده كات.

ليره دا هه ول ده ده ين چه ند ئامازهى كى بۆرسه جيهانىيه كان بجه ينه روو:

1-ئامازهى داوجونز: Dow-Jones

دامه زراندى ئه و ئامازهى به بۆ سالى 1896 ده گه ريته وه، كه له لايه ن هه ريه ك له (چارلز داو) و(ئيدوارد جونز) دامه زرا، ئه و ئامازهى به يه كه م ناوه ند بوو، بۆ نرخی پشكه نايابه كانى بازاړى كاغه زه داراييه كانى نيۆيورك، ئه و كاته ئه و ئامازهى به له (12) كۆمپانيا ييك هاتبوو. به ئام ئيستا له (30) كۆمپانيا ي گه رره له بواره كانى كه رتى پيشه سازى و خزمه تگوزارى ته كنه لۆژيا ييك هاتوه و.

ب- ئامازەى (ئىس ئاند پى): S&P 500

ئەو ئامازەى پىئورىكى بەر فرەوانە بۆ سەرپاى بازار، لە ژمارەىەكى زۆرى كۆمپانىياكان پىك دىت. كە دەگاتە (500) كۆمپانىيا. لەو ئامازەىەدا گرنكى كۆمپانىيا گەورەكان جىاوازه لەگەل كۆمپانىيا بچووكە كانەو. ھەرەھا ئەو ئامازەىە سى لە سەر چوارى سندوقە كانى وەبەرھىنان لە ئەمەرىكا پىك دەھىنىت.

ج- ئامازەى تائتانز: TITANZ

ئەو ئامازەىە لە سالى 2004 دامەزراو، كە برىتىيە لەپشكى كۆمپانىيا گەورەكانى جىھانى عەرەبى، وپىك ھاتووہ لە پشكى (50) كۆمپانىياى گەورە، لە (10) وولتانى عەرەبى كە برىتىين لە وولتانى (بەحرين، مىسر، ئوردن، لبنان، كويت، مەغرىب، تونس، ئىمارات، قەتەر).

د- ئامازەى فايناشال تايمز: FT-SE100

ئەو ئامازەىە لە لايەن رۆژنامەى فايناشال تايمز ژمار دەكرىت، كە لە ئەندەن دەردەچىت، و ژمارەى (100) ىش برىتىيە لە ژمارەى ئەو كۆمپانىيانەى كە دەچنە نىو ئەو ئامازەىە لە بۆرسەى ئەندەندا.

ئەو مەرجانەى كە پىئويستە لەپشكى كۆمپانىياكان ھەبىت تا بچىتە نىو ئەو

ئامازەىە برىتين لە:

1- پىئويستە كۆمپانىياكە كۆمپانىيايەكى پشكدارى گشتى بىت.

2- پىئويستە بارەگاگەى لە بەرىتانىا بىت.

3- پىئويستە (25%) ى پشكەكانى بۆ خەلك خرابىتە روو.

ھ- ئامازەى نىكاي: Nikkei 225

گرنگترین ناماژەکانی بازاری پشکه‌کانه له ژاپۆن، ئەو ناماژەییەش له ساڵی 1950 دەستی پیکرد، و ژمارە ی کۆمپانیایەکانی (225) کۆمپانیایە. جی ی ووبەر هینانەو هەشە ناماژە ی دیکەش هە یە بە ناوی نیکای له‌وانه: نیکای (300)، و نیکای ستایل ئەندکس.

و- ناماژە ی کاک 40: CAC40

بۆرسە ی پارێس هە لدهستی بە ژمار کردنی ئەو ناماژە یە، بۆ یە پی ی دەوتریت کاک 40 چونکە ژمارە ی ئەو کۆمپانیایانە ی کە ئالوویری پشکه‌کانیان دەکەن دەگاتە (40) کۆمپانیا.

ز- ناماژە ی داکس 30: DAX30

ناماژە یە کی ئە لمانییە، و پشکه‌کانی (30) کۆمپانیای تیدا ئالویر دە کریت، لەم ناماژە یە دا تەنها ئەو کۆمپانیایانە ی مامە لئە ی ئە لکتۆنی دەکەن دەتوانن بە شداربن، بۆ زانینیش بازاری پشکه‌کانی ئە لمانیا یان مامە لئە ی ئە لکتۆنییە یاخود مامە لئە ی ئاساییە. هەروەها ئەو ناماژە یە نرخی (30) له گەرە دە کۆمپانیایەکانی ئە لمانیای له بۆرسە ی فرانکفۆرت تیدا ئالوویر دە کریت.

7- ناماژە ی بۆرسە ی وولتە عەرەبیەکان:

بەحرین (BSE)، میسر (CMA)، ئوردن (ASE)، کویت (KSE)، لوبنان (BSI) مە غریب، (MASI)، عومان (MSM)، فە لە ستین- (AL)، (QUDS)، قەتەر (CBQ)، سعودیە (NCFEI)، تونس (BVMT)، ئیمارت (NBAD)

8- بۆرسە بە ناوبانگە کانی جیهان:

1- بۆرسە ی نیویۆرک: New York Financial Market

بۆرسەى نيويۆرك كە دەكەۋىتتە وول ستريت، تاۋەكو ئەمرۆ بە گەۋرەتتە بۆرسە لە ھەموو جىھان دادەنرەت. ھەندى جار لە لاين ئەو كەسانەى كە ئالوۋىرى تىدا ئەنجام دەدەن پىي دەترىت بىگ بۆرد (Big Board)، كە ئەمەش ماناكەى يەكسانە بە بۆرسەى نيويۆرك، لەو بۆرسەيەدا بازارىك بۆ ئالوۋىرى كاغەزە دارايىە حكومىيەكانى ئەمەرىكا و پشك و قەۋالە بازارگانىيەكان ھەيە. ھەرۋەھا ئالوۋىرى پشكەكان لە نار بازنەى بۆرسەى نيويۆرك ئەنجام دەدرەت، بەئام ئالوۋىرى كاغەزە دارايىە حكومىيەكانى ئەمەرىكا لە دەرۋەى بۆرسەكە ئەنجام دەدرەت.

ب-بۆرسەى ناسداك: Financial Market Nasdaq

ناسداك برىتيە لە سىستەمىكى ئالوۋىرى دارايى دەرۋە، كە لە سالى 1971 لە ئەمەرىكا پەيدا بوو. ئەم بۆرسەيەش بە دووم گەۋرەتتە بۆرسە لە وولاتە يەكگرتۋەكانى ئەمەرىكا دادەنرەت، جىي ئاماژە پىكردنە ناسداك شوتىيىكى ديارىكراۋى نىيە، بەلكو برىتيە لە سىستەمىكى كۆمپىوتەرى گەۋرەى بە يەكەۋە بەستراۋ، بە يارمەتى تۆرى جالجالوكەى جىھانىەۋە (www) تىايدا بەشداربوۋان لە رىنگاى ئامىرەكانىانەۋە لە سەرانسەرى جىھان بەشدارى تىدا دەكەن.

ج-بۆرسەى تۆكىۋ: Tokyo Financial Market

لەو بۆرسەيەدا ئالوۋىرى كۆمەلىكى جۆراۋجۆر لە كاغەزە دارايىەكان ئەنجام دەدرەت، ۋەك پشك و قەۋالەكانى بازارگانى و قەۋالە حكومىيەكانى ژاپون. ئەمە ومامەلەكانى ئالوۋىر لە كرىن و فرۆشتن لە رىنگاى ئەلكترۆنىيەۋە ئەنجام دەدرەت.

د-بۆرسەى ھونگ كونگ: Hong Kong Financial Market

ئەو بۆرسە يەش بە يەككىك لە بۆرسە گەورەكانى ئاسيا دادەنریت، كە تيايدا ئالووبرى پشك و قەوالئەكان و كاغەزە دارايیەكانى ديكەى تیدا ئەنجام دەدریت.

ه-بۆرسەى لەندەن: London Financial Market

ئەو بۆرسە يە بازارىكى ناوەندیە بۆ ئالووبرى كاغەزە دارايیە حكومیەكانى بەریتانیا(پشكە زامنەكان)، ھەرەھا بازارى ئالووبرى پشك وقەوالئە بازارگانییەكانیشە. جیى وەبیر ھیتانەوہیە ئەو بۆرسە يەدا دوو بازار بە رتوہ دەبریت، ئەویش بازارى سەرەكى كۆمپانیا تۆماركراوہكان و بازارى كۆمپانیا بچوكەكانە، كە ناسراوہ بە بازارى وەبەرھیتاننى جینگروہ.

و-بۆرسەى فرنكفورت: Frankfurt Financial Market

ئەو بۆرسە يە بە گەورەترین بۆرسەكانى ئەلمانیا دادەنریت، ئەو بۆرسە يەدا پشكەكانى گەورەترین كۆمپانیاكانى وەبەرھیتان تۆمار دەكریت. ھەرەھا پشكەكانى پلەى دووہم و سیتیەم ھەر لەو بۆرسە يەدا مامەلەى پیندەكریت.

دووہم

پیناسەى قەیرانى دارایی، جۆرەكانى، ھۆیەكانى

1-پیناسەى قەیرانى دارایی: Financial Crisis

بریتییە لە دابەزینی ئە ناكارى ھەبووہكانەوہ، ھەبووہكانیش بریتییە لە سەرمايەى مادى، یان سەرمايەى دارایی، یاخود كالتى ئاخراو، ئەمانەش وەك پشكەكان، وژمیركارى پاشەكەوت، وداتاشاروہ دارايیەكانەوہ (گربییەستەكانى ئاینده بۆ نەوت و دراوہ بیانییەكان). ئینجا ئەگەر ھاتوو لە ناكار بەھای ئەو

هه‌بووانه دابه‌زی واته ئی‌فلاس کردن وهه‌ره‌سه‌ینانی به‌های ئه‌و دامه‌زراوانه‌ی که خاوه‌نداریه‌تی ئه‌و هه‌بووانه ده‌کهن، به‌مه‌ش ده‌بیته هۆ‌ی روودانی قه‌یرانی دارایی. که‌واته قه‌یرانی دارایی شی‌وه‌ی هه‌ره‌سه‌ینانی له‌ نا‌کاو له‌ بازاری پشکه‌کان، یان دراوی بیانی، یان له‌ بازاری زه‌وی و خانوو، یاخود کۆمه‌لیک له‌ دامه‌زراوه داراییه‌کان له‌ خۆ ده‌گریت، ئینجا درێژ ده‌بیته‌وه بۆ سه‌رجه‌م که‌رته‌کانی دیکه‌ی ئابووری.

هه‌روه‌ها به‌ شی‌وه‌یه‌کی دیکه ده‌توانین قه‌یرانی دارایی به‌وه پیناسه‌ بکه‌ین که بریتییه له‌ به‌رز بوونه‌وه‌و نزم بوونه‌وه‌ی له‌ نا‌کاو که‌ کاریگه‌ریان به‌شی‌وه‌ی به‌شه‌کی یان هه‌مووه‌کی له‌ سه‌ر سه‌رجه‌م گۆزراوه داراییه‌کانه‌وه هه‌یه، وه‌ک(قه‌باره‌ی پشک و قه‌واله‌کان، تیکرای ئالوویر).

ئاشکرایه کاتیک قه‌یرانی دارایی به‌شی‌وه‌ی له‌نا‌کاو رووده‌دات هۆ‌کاره‌که‌ی له‌ ته‌نجامی قه‌یرانی متمانه‌ی سیسته‌می دارایی دایه، هۆ‌یه سه‌ره‌کییه‌که‌شی ده‌گه‌ریته‌وه بۆ لێشای سه‌رمایه بۆ نا‌خۆ به‌ به‌رده‌وامی، هاوکات فره‌وان بوونیکی له‌ راده‌به‌ده‌ر له‌ قه‌رز دان، به‌بێ ئه‌وه‌ی ره‌چاوی توانای دانه‌وه‌ی قه‌رز که‌ره‌کان بکریت، کاتیکیش به‌های دراوی وولت داده‌به‌زیت، ئه‌وا لێشای سه‌رمایه روو له‌ ده‌روه‌ ده‌کات .

2-جۆره‌کانی قه‌یرانی دارایی: Types Of Financial Crisis

ده‌توانین جۆره‌کانی قه‌یرانی دارایی بۆ سه‌ی جۆر پۆلین بکه‌ین:

1-قه‌یرانی دراوی بیانی: Foreign Currency Crisis

قه‌یرانی دراوی بیانی ئه‌و کاته رووده‌دات، کاتیک جامبازه‌کانی دراو هێرش ده‌کهنه سه‌ر دراوی وولتیک له‌ئا‌کامدا ده‌بیته هۆ‌ی دابه‌زینیکی به‌رچاو له‌ به‌های

دراوه که، یان بهنکی ناوهندی ئه وولاته ناچار دهییت بهرگری له دراوه که ی بکات، ئه ویش له ریگه ی ده ده گه دراویه کانیه وه، یان بهرزکردنه وه ی نرخ ی سوود به شتویه کی بهرچاو و به ریژه یه کی گه وه.

ب- قهیرانه بهنکیه کان: Banking Crisis

قهیرانه بهنکیه کان رووده دن کاتیک پالنه ری سه ره کی بۆ کیتشانه وه ی سپاره ده ست پی ده کات، یان حکومت ناچار دهییت ده ست تیبخات، ئه ویش له ریگه ی پالپشتی داراییه وه بۆ بهنکه کانه وه. ههروه ها ئه و جوړه قهیرانه ماویه کی دریژ ده خایه نییت به بهراورد به قهیرانی دراوه وه، و کاریگه ری گه ورده شی له سه ر چالاک ی ئابوری دهییت. ئه و جوړه قهیرانه له په نجا وشهسته کانی سه ده ی بیسته م زۆر که م روویان ده دا، به هۆی بوونی ئاستهنگ له بهر دم گواسته نه وه ی سه رمایه. به ئام له هه فتا کانه وه تا رۆژی ئه مرومان ئه و جوړه قهیرانه به شتویه کی بهر بئار رووده دن.

ج- قهیرانی قه رزه کان: Debt Crisis

قهیرانی قه رزه کان کاتیک رووده دات گه ر وولاتیک نه توانییت قه رزه کانی سه ری بداته وه، یان لایه نی قه رزه ره وای بۆ ده چییت که ئه و وولاته ناتوانییت قه رزه که ی بداته وه، به مهش قه رزی تازه ی پیشکه ش ناکات، له هه مان کاتدا هه ولی وه رگرتنه وه ی قه رزه کانی خو ی ده دات. ههروه ها قهیرانی قه رزه کان به ستراوته وه به قه رزی بازرگانیه وه (تاییه ت)، یان قه رزی سیادییه وه (گشتی). مه ترسی چاوه روانکراویش بریتییه له وه ی که که رتی گشتی نه توانییت قه رزه کانی بداته وه، ئه مهش ده بیته هۆی دابه زینیکی گه وه له ئیشاوی سه رمایه بۆ ناوخۆی ئه و وولاته، ههروه ها ده بیته هۆی قهیرانی ئالویری بیانی.

د- قهیرانی گشتگیر: Global Crisis

ئەو قەيرانەيە، كە لە يەك كاتدا رووبەرۆي سىستەمى دارايى ونەختى دەبيتتەو، ئەمەش كاريگەرەكى نىگەتيشى لە سەر تىكرای گەشەى ئابوورى دروست دەكات.

3- ھۆيەكانى سەرھەلدانى قەيرانى دارايى: Causes Of Financial Crisis

دەتونين ھۆكارەكانى سەرھەلدانى قەيرانى دارايى دابەش بکەين بۆ دوو کۆمەلە كە بريتيە لە:

1- ئەو ھۆكارانەى دەبنە ھۆى سەرھەلدان وجوئەى قەيرانى دارايى كە ئەمانيش بريتين لە:

-كورتھيئانتيكى گەورە لە ھاوسەنگى بازرگانيدا.

-دابەزىنيكى گەورە لە بەرھەمداريدا.

-دابەزىنى قەبارەى يەدەگى دراوہ بيانىە كان.

-لاوازى چاودىرى بەنكى ناوہندى لە سەر بازاړى دراوى بيانى، و بەنكە كان.

-ترسى وەبەرھيئە كان لە دابەزىنى نرخە كاندا.

ب-ئەو ھۆكارانەى دەبنە ھۆى زياتر خيتراكردنى قەيرانى دارايى كە ئەوانيش بريتيين لە:

-گەورەيى قەبارەى قەرزی دەرهكى كورت خايەن، كە پيشكەش بە كەرتى تايبەت دەكریت.

-لاوازى چاودىرى بەنكى ناوہندى.

-دابەزىنى چالاكى بەنكە كان.

-بەرزىوونەوہى پزژەى وەبەرھيئاننى بيانى ناراستەوخوا لە ناو بۆرسەى وولاتدا.

4-ئامازەكانى ئابوورى بۆ پيشيىنى كردنى قەيرانى دارايى:

دەتوانىن ناماژەكانى ئابوورى بۇ پىشېبىنىكىردنى قەيرانى ئابوورى بۆ دوو
كۆمەلە دابەش بگەين:

The Evaluation Of ۱-پەرەسەندنەكانى ئابوورى ھەمووھەكى: Macroeconomic

ئەمەش ئەم خالانەى خوارەوھ لەخۆ دەگەيت:

-بەرزبۇونەوھى تىكراى ھەئاوسان.

-گەشەى خىرا بۆ لىشاوى نەختى.

-دابەزىنى راستەقىنە بۆ تىكراى گەشەى ھەناردەكانەوھ.

-بەردەوامى لە كورتهيتانى داراى.

-بەرزبۇونەوھى رىژەى قەرزى بىبەرھەم بۆ سەرجهمى قەرزەكانەوھ.

-بەرز بۇونەوھى رىژەى ژمىركارى رەوھن وھ رىژەىيەك لە سەرجهمى بەرھەمى

نەتەوھى.

-زىاد بۇونى قەرزى دەرەكى.

-دابەزىنى يەدەگى دراوھ بىيانىيەكان.

-دابەزىنى گەشەى ئابوورى راستەقىنە.

-بەرز بۇونەوھى تىكراى نرخ و قازانج.

-بەرز بۇونەوھى تىكراى سوودى ناوخۆ.

-بەرز بۇونەوھى تىكراى بىتكارى.

ب-خەسلەتە ھەيكەلىيەكان: Structural Characteristics

دەتوانىن لەم خالانەى خوارەوھ بىبخەينە روو:

-دابەزىنى تىكراى ئالوگۆرى.

-ستراتىيەتتىكى زىاد لە پىتويست بۆ ھەناردەكان دەگىردىتتە بەر.

-بەرز بۇونەوھى تىكراى گۆزان لە قەرزى دەرەكى.

-بەرز بۇونەوھى قەرزى دەرەكى ماوھ كورت.

- تازاد کردنی بازاری دارایی.
- لاوازی له سه‌ره‌رشتی کردن و رینک‌خستنی دارایی.
- بازاری سپارده زامن ده‌کریت به هه‌بووه دارایی و عه‌قارییه‌کان.
- داب‌ه‌زینی کپین و فرۆشتنی پشکه‌کان.
- بازاری پشکه‌کان ده‌که‌ویته ژیر رکیفی ژماره‌یه‌ک دامه‌زراو.
- بوونی چاودیری له سه‌ر چوونه ژوور و هاتنه‌ده‌ر له بازار.

سیبھم

گرنگترین قہیرانہ داراییہ کانی جیہان

ہدر لہ سہدہی شانزہہ مہودہ تا رۆژی ئەمرۆمان ژمارہ یەك قہیرانی دارایی و تابووری رووبہ رووی جیہان بۆتہوہ، لہوانہ (قہیرانی بیبازاری گہورہ سالانی (1929-1933)، شۆکی نہوتی یەكەم سالی 1973، شۆکی نہوتی دووہم 1979، شۆکی نہوتی پیچہوانہیی 1986، قہیرانی دارایی 1987، قہیرانی ژاپۆن 1990، قہیرانی مہكسیك 1994-1995، قہیرانی دارایی وولتاتی باشووری رۆژہلانی ئاسیا 1997، قہیرانی روسیا 1998، قہیرانی تورکیا 1999، 2001، قہیرانی پشکی ئەلیکتۆنی 2000، قہیرانی دارایی ئەرجەنتین 2001، قہیرانی رەہنی عەقاری لہ ئەمریکا 2007، لیرہدا ناماژہ بہ چەند قہیرانیکی دارایی مەترسیدار دەکەین، کە رووبہ رووی جیہان بونہتہوہ:

1- قہیرانی بیبازاری گہورہ (1929-1933):

خراپترین کارەساتی تابووری بوو، کە رووبہ رووی تابووری جیہانی بۆوہ، کە پیتی دەگوتریت (قہیرانی بیبازاری گہورہ)، کە تا رۆژی ئەمرۆمان بۆتہ جینگای بایەخی توپۆرانی تابووری. سەرەتای ئەو قہیرانہش لہ رۆژی سی شەمە (24. 10. 1929) دەستی پیکرد، ئەویش لہ بۆرسە نیویۆرک، دواي ئەوہی (13) ملیۆن پشک خرایہ روو، بەلام کپیار نەبوو، ئەمەش بووہ ہۆی بلابوونہوہی پشپووری وپالنانی و بہرہیتنہ کان بەرہو بۆرسە بۆ ئەوہی پشکەکانیان بفرۆشن، بۆ نیوہروی ئەو رۆژہ ناماژہی (مۆشر) داوجونز (22. 6%) بەہای خۆی لہ دەستدا. ہەر لہ ہەمان رۆژدا ہزارہا کەس لہ خاوەن پشکەکان تووشی دەست بەتالی بوون بہ تابیہتی لہ چینی ناوہراست، تەنانەت (11) جامباز لہ کۆتایی ئەو رۆژہدا خۆیان

لهسهر باله خانهی منهاتن خسته خوارهوه. بۆرسهی نیویورک ههرهسی هینا وله نیوان ماوهی (22. 10. 1929-13. 11. 1929)، سهرحهمی زهرهمنهندییه کهی گهیشه (30) ملیار دولار، ههروهه ئاماژهی داوجونز (89%)ی بههای خۆی له دهستدا، تاوکو سالی 1931 که ژمارهی 1^ه ئه و کریکارانهی به بی کار مانهوه له ئهمریکا گهیشه دوانزه ملیون کریکار تا سالی 1932. ئهم بره پارهیهش بریتی بوو له ده هیندهی بودجهی فیدرالی ئهمهریکی ئه و کاته، بره پاره کهی زیدهتر بوو له خهرجیه کانی جهنگی جیهانی یه کهم، تهنانهت کاریگهریه کانی ئه و قهیرانه گهیشه تبوه ئه و رادهیه، کاتیک یه کیک له شاری نیویورک بچوبایه میواخانه یه ک خاوهن میواخانه که پرسپاری ئه وهی لیده کرد تایا ئه و شوینی نووستنی دهوی، یان دهیه ویت خۆی فرییداته خوارهوه (خۆی بکوژیت). ئهمه و کاریگهری ئه و قهیرانه بۆ زۆریه ی وولاتانی ئه وروپا پهریه وه وبه خیرایی (تهنها یه کیتی سوڤیتی پیشوو نه بی). به هۆی بوونی په یوه ندییه کی هیکه لی به تین له نیوان ئهمریکا و ئه وروپا ئه ویش له ریگای بازرگانی نیو دهوله تی نیوانیان. ئه و قهیرانه وولاته دواکه وتوه کانیسی بی بهش نه کرد له کاریگهری بیتبازاری گهوره که بوونه هۆی ئه وهی نرخ و بههای کالای هاوردی ئه و وولاتانه له بازاری نیو دهوله تی به هۆی نزم بوونه وهی خواستی جیهانی لهسه ر ئه و کالیانه رووبه رووی فهوتان و له ناوچوون ببنه وه بۆ زیاتر روون کرنه وه سهیری خسته ی ژماره (1) بکه.

خشتهی (1)

ریشهی دارووخانی دهستهاتی ولاتانی جیهانی سی یم له قهیرانی بیتبازاری گهوره

ریشهی دارووخانی دهستهاته کان	ولاتان
زیاتر له 80%	شیلی
له 80-75%	چین
له 75-70%	بولشیا، کوبا، مه لایز، پیرو، سلفادور
له 70-65%	ئهرجه نین، کهنه دا، سیلان، هۆله ندا، ئی ندیز، ئیستونیا، گواتیمالا هندستان، لاتینفیا، مه کسک، سیام، ئیسپانیا
له 65-60%	به رازیل، دۆمه نیک، میسر، یۆنان، هایتی، مه جهر، نیکاراگوا، نیجیریا، بۆله ندا، یوغسلافیا
له 60-55%	دانیمارک، اکوادور، هندوراس، نیوزله ندا
له 55-50%	ئوسترالیا، بولغاریا، کۆلومبیا، کوستاریکا، فله ندا، به نه ما، بارگوا
له 50-45%	نه رویج، ئیران، بورتوگال، رۆمانیا
له 45-30%	لیتوانیا، فلیپین، تورکیا، فه نزویلا

سه بارت به کاریگه ریهی کانی ئه و قهیرانه ئه و ده تانین له م خالانهی خواره وهی

کورتی بکهینه وه:

1- ههرهس هیتانی هزارها کۆمپانیای دارایی .

ب-گواستنه‌وهی قهیرانه که بۆ کهرتی ئابووری راسته‌قینه، واته بۆ کهرته‌کانی کشتوکال و پیشه‌سازی،.....هتد.

ج-زیادبوونی بینکاری به جۆرنیک ژماره‌ی بینکاره‌کان ده‌یه‌ها ملیۆن کهس ده‌بوو.

د-بووه هۆی لاوازی هیزی کرینی به کاربه‌ران.

ه-بیبازاری بۆ کالتای خراوه روو.

و-راوه‌ستانی به‌ره‌مه‌یتان له کهرتی ئابووری راسته‌قینه‌دا.

2-قه‌یرانی دارایی 1987:

یه‌کێکه له‌و قه‌یرانانه‌ی که رووبه‌رووی سیسته‌می سه‌رمایه‌داری بۆته‌وه، به‌هه‌مان شتیه‌ ئه‌م قه‌یرانه‌ش له‌ وولتته‌ یه‌کگرتوو‌ه‌کانی ئه‌مه‌ریکا رووی داوه. کاتی روودانیشی بۆ رۆژی دووشه‌مه‌ ریکه‌وتی (19. 10. 1987) ده‌گه‌ریته‌وه، بۆیه‌ پیتی ده‌گوتریت رۆژی دووشه‌مه‌ی ره‌ش. که بووه هۆی هه‌ره‌سه‌یتانی نرخ‌ی پشکه‌کان له‌ بۆرسه‌ی وول ستريت له‌ نیویورک، له‌ ئه‌نجامدا به‌ بری (500) ملیار دلار زه‌رمه‌ند بوو. هه‌روه‌ها کاریگه‌ری ئه‌و قه‌یرانه‌ گواسترایه‌وه بۆ بۆرسه‌کانی له‌نده‌ن و توکیۆ. به‌ئام ئه‌م قه‌یرانه‌ کاریگه‌ری له‌ قه‌یرانی بیبازاری گه‌وره‌ که‌متر بوو، که‌ ته‌نیا بۆ ماوه‌ی سالیکی به‌رده‌وام بوو، به‌جۆرنیک بۆرسه‌ی وول ستريت هه‌ره‌سه‌ی ته‌واوی هینا، له‌ هه‌مان کاتدا ئاماژه‌ی نیکای به‌رپێژه‌ی دوو له‌سه‌ر سی دابه‌زی. له‌ گرنگترین ئاسه‌واره‌کانی ئه‌م قه‌یرانه‌ش بریتیه‌ له‌م خالانه‌ی خواره‌وه:

1-دابه‌زینی نرخ‌ی پشکه‌کان، وه‌هه‌ره‌سه‌یتانی ئاماژه‌کانی داوجونز، و نیکای و

فاینشال تایمز.

ب-کۆمپانیایان هه‌لسان به‌ ده‌رکردنی قه‌واله‌کان بۆ پاره‌دارکردن، له‌ گه‌ژ

بوونی پوکانه‌وه‌ی به‌ر چاو له‌ وه‌به‌ره‌یتان و به‌ره‌م هیتاندا.

ج- به‌نکه‌کان رووبه‌رووی ئیفلاس بوونه‌وه له نه‌نجامی نه‌توانینی قهرز
که‌ره‌کانه‌وه به‌ دانه‌وه‌ی قهرزه‌کانیانه‌وه له‌ ماوه‌ی دیاری کراودا.
د- زیادبوونی بیکاری، به‌تایبه‌تی له‌ ریزی ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ له‌ به‌نک
ودامه‌زراوه‌ داراییه‌کان کاریان ده‌کرد.

ه- کاریگه‌ری له‌ سه‌ر زۆریه‌ی وولاتانی جیهان هه‌بوو، به‌تایبه‌تی له‌ سه‌ر
ولاته‌ نه‌وتیبه‌کانه‌وه، ئه‌ویش به‌هۆی دابه‌زینی به‌های دولاره‌وه.
3- قه‌یرانی دارایی مه‌کسیک (1994-1995):

مه‌کسیک تا کۆتایی سالی 1994، ببووه‌ وولاتیک چه‌ندان وه‌به‌ره‌یتی بیانی
روویان تیکردبوو، ئه‌مه‌ش له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی دراوه‌که‌ی (بیزۆ) به‌سه‌رتابۆوه‌ به‌ دولاره‌وه،
نرخ‌ی سوودی به‌رزوی پینشکه‌ش ده‌کرد، بۆیه‌ ملیارها دولار رووی له‌و وولاته‌ کرد،
به‌مه‌ش نیشانه‌ی ئه‌وه‌ ده‌ستی پیکرد، که‌ مه‌کسیک بتوانیت بگاته‌ ئاستی وولاتانی
باشووری رۆژه‌لاتی ئاسیا و وه‌ک ئه‌وان بتوانیت قهرزه‌کانی بداته‌وه. ئه‌وه‌ش زۆری
نه‌خایه‌ند تا له‌ کۆتایی سالی 1994 قه‌یرانی دارایی ئه‌و وولاته‌ ده‌ستی پیکرد.

لێره‌دا ده‌بێ‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ بکه‌ین، که‌ گرنگترین ئه‌و هۆکارانه‌ی بوونه‌ هۆی ئه‌وه‌ی
لێشای سهرمایه‌ له‌و وولاته‌ زیاد ببیت بۆ ئه‌م خالانه‌ی خواره‌وه‌ ده‌گه‌ریته‌وه:
1- نزمی نرخ‌ی سوود له‌ وولاته‌ یه‌کگرتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکا که‌ ئه‌و کات
په‌یوه‌ندی بازرگانی راسته‌وخۆی له‌ گه‌ژ مه‌کسیک هه‌بوو.

ب- نه‌نجامدانی ریکه‌وتنامه‌ی نافتا له‌ گه‌ژ وولاته‌ یه‌کگرتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکا و
که‌نه‌دا.

ج- زیادبوونی تیکرای گه‌شه‌ی ئابووری مه‌کسیک به‌ رێژه‌ی (3.1%) له‌ نیوان
سالانی (1988-1994).

د- به‌رفه‌ردان بوونی چوارچێوه‌ی به‌تایبه‌تیکردن له‌ ئابووری مه‌کسیکی دا.

سه‌بارت به دهرته‌نجامی ئەم قه‌یرانه ئەوا دەتوانین لەم خالانە‌ی خوارو‌هە کورتی بکەینە‌وه:

ا- لە دەستدانی (4.2) ملیۆن هە‌لی کارکردن لە ماوه‌ی شە‌ش مانگدا.

ب- ئی‌ف‌لاس‌بوونی (60) هە‌زار کۆمپانیای بیناسازی.

ج- کە‌م‌بوونه‌وه‌ی سەرجه‌می بە‌رهمی نە‌ته‌وه‌ی بە‌رژە‌ی (10%).

د- بە‌رزبوونه‌وه‌ی تیکرای هە‌ئاوسان بە‌رژە‌ی (35%).

ه- نزم بوونه‌وه‌ی چاودێری لە سەر دراوی بیانی.

و- زیاد بوونی رێژە‌ی بیکاری لە (3.7%) لە سالی 1994 بۆ (6.5%) لە

سالی 1995.

4- قه‌یرانی دارایی (باشوری رۆژه‌ه‌لاتی ئاسیا) لە سالی 1997:

وولتانی باشوری رۆژه‌ه‌لاتی ئاسیا رۆبه‌رووی قه‌یرانێکی توند بوونه‌وه، ئەو قه‌یرانه‌ش بە هه‌ره‌سه‌پتانی به‌های دراوی تایلاند ده‌ستی پێکرد، ئەویش دوای بریاری حکومه‌تی تایلاند، کە بریاریدا بە‌ ئازاد کردنی دراوه‌کە‌ی، بە‌ ئام حکومه‌ت نە‌یتوانی پالپشتی دراوه‌کە‌ی بکات، ئەویش به‌هۆی ئەو جامبازیبە‌یی کە رۆبه‌رووی دراوه‌کە‌ی بویه‌وه، ئینجا دواتر قه‌یرانه‌کە‌ ته‌شه‌نه‌ی کرد بۆ وولتانی دیکه‌ (ئەندونسیا، فلیپین، مالیزیا، کۆریای باشوور،... هتد).

هه‌روه‌ها بۆ یه‌که‌م جار لە ماوه‌ی 30 سالدا، ناماژه‌ی بۆرسە‌ی هونگ کۆنگ

(1211) خال دابه‌زی. لە گ‌رنگ‌ترین هۆکاره‌کانی ئەو قه‌یرانه‌ش بریتی بوو لە:

1- دابه‌زینی به‌رچاو لە به‌های دراوی وولتانی باشوری رۆژه‌ه‌لاتی ئاسیا.

2- بە‌رزبوونه‌وه‌ی رێژە‌ی هە‌ئاوسان لە ماوه‌یه‌کی کە‌م لە وولتانه‌.

3- لاوازی چاودیری حکومه‌ت، و نە‌بوونی شه‌فافیه‌ت، کە بریتی بوو لە نا

راستی زۆربه‌ی داتا‌کانی تاییه‌ت به‌ چالاک‌ی کۆمپانیاکان.

4-كشانه‌وې له ناکاوي سهرمايه‌يې بياني به‌ره وده‌وه، هه‌ر وه‌کو گه‌وره جامبازي نه‌مه‌ريکي (سيروس) نه‌نجامي دا.

5-به‌رزبوونه‌وي قه‌رزي ده‌ره‌کي نه‌و وولاتانه، بۆ نمونه له سالي 1996 قه‌رزه‌کاني کوزي‌اي باشورر گه‌يشته (100) مليار دۆلار بۆ قه‌رزي نه‌نده‌نوسيا (83) مليار دۆلار بۆ قه‌رزي تايلانده (50) مليار دۆلار بۆ قه‌رزي فليپينيش گه‌يشته (35) مليار دۆلار نه‌مه‌ريکي.

6-لاوازي دام وده‌زگا به‌نکي و داراييه‌کاني نه‌و وولاتانه بۆ نمونه حکومه‌تي تايلانده له کۆي (60) دامه‌زراوي دارايي که له بۆرسه‌ي بانکۆک کاريان ده‌کرد، (58) ي راگرت.

هه‌روه‌ها له گرنگ‌ترين ناسه‌واره‌کاني نه‌و قه‌يرانه له‌سه‌ر وولاتاني باشورري رۆژه‌لاتي ئاسيا خۆي له‌م خالانه‌ي خواره‌وه ده‌بينيتته‌وه:

1-به‌رز بوونه‌وي نرخي پيداويستيه‌ي سه‌ره‌کيه‌کان.

2-زياد بووني ريژه‌ي بيکار ي و که‌م بوونه‌وي کري ي کريکار.

3-هه‌ره‌سه‌پيناني گه‌وره‌ترين کۆمپانيا له کوزي‌اي باشورر نه‌ويش کۆمپاني‌اي ناسن و پۆل‌اي (هانبو) بو، به‌هه‌مان شيوه کۆمپاني‌اي کي‌اي بۆ به‌ره‌م هيناني ئۆتۆموبيل رووبه‌رووي ئيفلاسبون بوويه‌وه.

4-داخستني به‌نکه‌کان له لايه‌ن نه‌و وولاتانه.

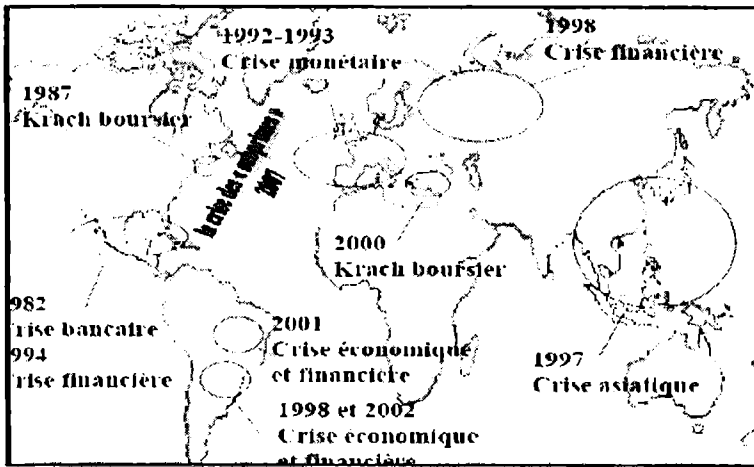
5- ريژه‌ي هه‌ژاري له ناو نه‌و وولاتانه له (30%) بۆ (50%) به‌رز

بوويه‌وه.

بؤ زائینی شویتنی جوگرافی ئەو قەیرانە دارایی ونەختیانەیی که ئە وولتاتانی جیهان لە نیوان سالانی (1987-2007) روویان داوه سهیری نه‌خشی (1) بکه.

نه‌خشی (1)

گرنگترین ئەو قەیرانە دارایی ونەختیانەیی لە جیهان روویان داوه لە نیوان سالانی (1987-2007)

ههروهها بۆ شارەزابوون لەكۆزى ئەو قەيرانانەى كه لە ساڵى 1637 وە تا ساڵى 2008 رووبهرووى سيستمى دارايى جيهانى بۆتهوه سهيرى خشتهى (2) بكه.

خشتهى (2)

خستنهرووى قەيرانەكان لەنيوان ساڵانى (1637-2008)

قەيرانەكان	ئامرازى قەيرانەكان	دەرنەنجامى قەيرانەكان
قەيرانى 1637	قەوئەكان	لە ساڵى 1637، دواى چەند ساڵىك لە جامبازى لە ئەوروپا، ئە ناكاو نرڤەكان دابەزى ئەمەش بووه هۆى ئىفلاسبوونى جامبازمکان، بۆیه مېژوو نووسەكان بە يەكەم قەيرانى دارايى دادەنێن، كه بەهۆى جامبازى يهوه رووى داوه.
هەرەسەينانى 1720	پشكەكان	دوو قەيرانى ئە دواى يەك بوو كه ئىوانەكەيان چەند مانگىك بوو ئە قەرەنسا و ئىنگلترا رووى دا، ئەوئيش تايبەت بوو بە پشكى كۆمپانیاكان كه سامانى جيهانى نوێيان دەست بە سەر داگرتبوو.
قەيرانى نەختى 1797	بەنكەكان	بەنكى ئىنگلترا رووبهرووى كەمى يەدەگى دەبێتەوه، ئەمەش وا دەكات بريارى راگرتنى پارە بدات، ئەمەش پشيوى ئەنيو هاوئاتيان و كۆمپانیاكان نايهوه، بۆيه دەستيان بە كيشانەوى پاشەكەوت و قازا نچەكانيان لە بەنكەكاندا كرد، كه بووه هۆى ئىفلاسبوونى بە كۆمەن، ئەمەش يەكەم قەيرانە لە ناكامى پشيوى بە كۆمەن روو دەدات.
قەيرانى 1810	بەنكەكان	دواى گەمارۆ دانى ئىنگلترا لە لايەن ناپليونەوه، بەمەش سيستمى سپاردە هەرەسى هينا، ئەوئيش

دوره نهجای قهیرانهکان	نامرزی قهیرانهکان	قهیرانهکان
له بهر نهووی نهیده توانی مافهکانی له کۆمپانیایاکی خوی له نه مه ریکای باشوور به دهست بهینیت، هه ر نه مه ش قهیرانی پارهی بن دهست و بیکاری ئی کهوتهوه.		
بریتییه له یه کهم قهیرانی دارایی له ووناته یه کگر تووهکانی نه مه ریکا، نه ویش به هوی خه رجییهکانی جهنگی 1812 هاته ئاراوه، نه مه له لایهک، له لایهکی تر به هوی سیاسهتی ئیگر تنه وه له لایه ن بهنکی ناوهندی نه مه ریکییه وه بوو.	بهنکهکان	قهیرانی 1819
دوای نه نهجاندانی جامبازیکی توند له سه ر وه به رهینانهکانی له نه مه ریکای لاتینی (بهنکهکان، دنئیایی، چه کدار کردنی که شتییهکان... هتد)، به ههای پشکهکانی دابه زینی گه وری به خویه وه دیت له بۆر سه ی له ندهن، نه مه ش بووه هوی ئیفلاسبوونی چه ندان به نک وزیاتر له (3300) دامه زراو، سه ره رای نه ووی نه و قهیرانه له به ریتانیا روویدا، به نام به یه کهم قهیران داده نریت، که بۆر سه ی گردبیته وه.	پشکهکان	قهیرانی 1825
ئینگلترا هه ره سهینانیکی دیکه ی بۆر سه ی به خویه وه دیت، دوای بریاری سه رۆکی نه مه ریکا نه ندرۆ جاکسون، که مه رچی فرۆشتنی زهوی له به رامبه رکانزا به نر خه کان دانا، نه مه ش گورزیکی پشت شکین بوو بو جامبازی له بازار عه قاراتهکان له نه مه ریکا، ئینجا به هوی نه ووی	پشکهکان و بهنکهکان	هه ره سهینانی 1836

دوره نه بهامی قهیرانهکان	نامزای قهیرانهکان	قهیرانهکان
به نکهکانی نه مریکا، قه ریزان له به ریتانیا ده کرد، بویه به ریتانیاش به شیک له و قهیرانهی بهرکهوت.		
له و سانه دا ههردوو بۆرسه ی قینه و نه مسا، به هوی جامبازیکردنی زه به لاجه وه له لایه ک، و نه بوونی روو پۆشی بۆ نابووری راسته قینه له لایه کی دیکه بووه هوی هه ره سهینانی راسته قینه، دوا ی نه مه وو ئاتانی نه ئمانیا و وو ئاته به کگرتوو هکانی نه مریکاشی گرته وه.	پشکهکان	هه ره سهینانی 1873
به هیزترین قهیرانی نابووری جیهانی یه له سه ده ی رابردوو دا.	پشکهکان	هه ره سهینانی 1929
نیفلا سبوونی به نکی نه ئمانی (هیرسات)، نه ویش به هوی جیاوازی کات له نیوان نه ئمانیا و وو ئاته به کگرتوو هکانی نه مریکا وه روویدا.	به نکهکان	قهیرانی 1974
پاریزگاری به نکه هه ئسا به بهرز کردنه وهی نرخ ی سوود پله به پله وهه موو روژیک به پینی پیویست، له پینا و کهم کردنه وهی رنژهی هه ئناوسان، نه م سیاسه تهش له کاتی خۆیدا سهرکهوتنی به ده ست هینا.	به نکی فیدرالی نه مریکی	1979
دوا ی روودا وه کانی 1973 له که هرتی سوته مه نی، بووه هوی که نه که بوونی قه رزی ده ره کی له سه ر وو ئاتانی جیهانی سینیهم، سه رباری نه مانه نه و قه رزانه له وه به ره ئنانه کان به کار نه هینرا، به لکو بۆ	به نکهکان و نرخ ی سوود	1982 قهیرانی قه رز هکان

قەيرانەكان	ئامرازى قەيرانەكان	دەرنە ئىچاسى قەيرانەكان
		كورتھىنئانى تەرازووى پىندان بەكارھىنئارا. ئىنجا قەيرانى نەوتى دووم روويدا، ئەمەش دىسانەوہ نەو وولاتانەى ناچار كىرد پەنا بۇ قەرز وەرگرتنى كورتخايەن بېەن، ئەمەش بىارى زياتر قورس كىردن، قەيرانى مەكسىكىش يەكەم حالەتى نە توانىنى دانەوہى قەرزەكان بوو. ئەمەش پىشوى جىھانى ئى كەوتەوہ.
1985	بەنگى نيويورك	سىستەمى كار پىنكردنى بەنگى نيويوك بۇ ماوہى 28 كاترمىر وەستا، ئەمەش بووہ ھۇى وەستانى تەواوى كىردەى راكىشان و پىندانى قەرزە حكومبىيەكان، يەمەش واىكرد بەنگى ناوہندى بە پەلە دەست تىبىخات و (20) مىليار دولارى پىنەدات.
ھەرەسەنئانى 1987	بازارى قەوانە حكومبىيەكان، و داوى ئەوہ بازارى پىشكەكان	بەھۇى دا بەزىنى بەھاي دولارى نەمەرىكى، بووہ ھۇى بەرز بوونەوہى نرخی سوود لە ماوہى درىژخاين دا، ئەگەن ئەوہش بازارەكانى پىشك گەشەيان كىرد، بە نام كاتىك نرخی سوود گەپىشتە (400) خان، گەورەترىن ھەرەسەنئان لەمىژوو لە ماوہى رۇژىك تومار كرا، لە بۇرسەى پىشكەكاندا، ئەمەش بە دەستىخستنى بەنگى ناوہندى نەمەرىكى كۇتايى پى ھات.
1990	سووتەمەنىيەكان	ئەگەن جەنگى كوئىت سەرى ھەلدا.
1992	سىستەمى نەختى ئەوروپا	20 سىتەمبەرى 1992.
قەيرانى ئابوورى مەكسىك 1994	نرخی سوود	لكاندنى بىژوى مەكسىكى بە دولارى نەمەرىكىيەوہ، ئەمەش زامىنىكى وەھمى دروست كىرد، ھەر ئەمەش ھانىدا قەرزى زياترى بىئانى

دوره نه نجامی قهیرانه گان	نامزای قهیرانه گان	قهیرانه گان
وهریگریت، به مهش کورتهینانی له تهرازووی پیندان دروست کرد، به نام نه مهریکا دهستی تیختست به مه بهستی چاره سه رکردنی نه و قهیرانه.		
نهووی له مه کسک روویدا له تایلندیش دوویاره بۆوه، ونه و قهیرانه گواسترایه وه بۆ ووناتانی دیکه ی باشووری رۆژهناتی ناسیا.	به نکه گان	قهیرانی نابووری ناسیا 1997
به دریرترین قهیرانی نابووری له میژووی روسیا و ووناتانی به کیتی سوڤیه تی پیشوو داده نریت. نه مهش هه ره شه ی له سه ر سیسته می دارایی جیهانی دروست کرد.	نرخ سوود	قهیرانی 1998
دامه زراوه داراییه گان روویان له فرۆشتن له ریگای نینته رنیته وه کرد، نه ویش به هوی قهیرانی نامزای سالی (2000)	نینته رنیت، و پشکه گان	2000
له ناکامی رووداوه گانی 11 سیبتم به ری 2001 بووه هوی له ناوچوونی ژماره یه ک بازار ی کاغه زه داراییه گان، سه ریاری زیان گه یانندن به تۆره گانی گه یانندن، لیره دا به نکی ناوه ندی نه مه ریکی دهستی تیختست له ریگه ی دابینکردنی پاره ی بن دهست و بۆ ماوه ی یه ک هه قته ، نه ویش له بهر دروست بوونی مه ترسی له سه ر سیسته می داراییدا. هه روه ها به نکی ناوه ندی نه وروپا زیاتر له 130 ملیار یۆرۆی پینشکه ش به به نکه گانی نه وروپا کرد، له ترسی هه ره سه ینان.	مه ترسی له سه ر سیسته م	2001
له میانه ی نه م نامیلکه یه دا باسی نه م قهیرانه ده کهن	مه ترسیبه گانی له سه ر سیسته می سه رمایه دار ی	قهیرانی 2008

چوارهم

سهرهتای سهرهه لدانى قهیرانى دارایی 2008

دهتوانین سهرهه لدان وپه رهسه ندى نهو قهیرانه لهه م خالانهی خواره وه کورت بکهینه وه:

1- له 11 نهیلولى 2001 تا 11 نهیلولى 2002 وه زیاتر له (60) هزار کۆمپانیایا توشی ئیفلای دارایی هاتن، ههروهها زیاتر له 140 هزار کریکار له کاره کانیان ده رکران و به بی کار مانه وه.

2- له سالی 2001 کۆمپانیای (پو، ئیس، ئیرویز) ئیفلای بوونی خۆی راگه یاند، که نهو کات چواره ده مین گه وره کۆمپانیای جیهان هه ژمارد ده کرا.

3- له کانونی دووه می 2002 کۆمپانیایه کی زه به لاهی ئه مه ریکی تاییهت به ووزه به ناوی (ئینتیون) ئیفلای بوونی خۆی راگه یاند.

4- هه ر له سالی 2002 دا کۆمپانیایه کی فرۆکه وانی دیکه به ناوی (مید، وای، ئیرلاینا) وازی له کارکردن هیتنا، که به سییه م گه وره ترین کۆمپانیای فرۆکه وانی له جیهان داده نرا..

5- له سالی 2005 دا سه رجه می قه رزی نیشتمانی ئه مه ریکی گه یشته هه شت ترلیون وسه د وهه شتا ملیار دولار. ههروهها دوو ملیون دهوله مه ندى ئه مه ریکی لهو ساله دا ئیفلای بوونی خۆیان راگه یاند.

6- له سالی 2007 دا:

1- نه توانرا سلفه کانی ره هنی عه قاری بدریت، به مه ش ئیفلای بوونی به نکه کان ده ستی پیئکرد.

ب- پشپوی له بۆرسه كان دهستی پینکرد، بهنکی ناوهندیش دهستی تیخست تا پارهی ژیر دهست دابین بکات.

ج- ژماره یهك له بهنکه كان نرمی نرخي پشکه کانیان راگه یاند، نهویش بههوی قهیرانی رههنی عهقارییهوه.
7- له سالی 2008 دا:

ا- وهزارهتی خهزینهی ئەمهريکا، هه دوو گروپی (فریدی ماك) و (فانی مای) له بواری قهرزی عهقاری خسته ژیر چاودیری خۆبهوهو له گهڵ خستنه نهستی قهرزهکانی تا سنووری (200) ملیار دولار.

ب- بهنکی لیمان برازه نیفلاس بوونی خۆی راگه یاند.
ج- حکومهتی ئەمهريکا ههتسا به خۆمالي کردنی گهورهترین گروپی دنیایی له سهرانسهری جیهانی (AIG)، که مهترسی نیفلاسبوونی لیدهکرا، بۆیه یارمهتیهکی بهبري (85) ملیار دولار پیشکەش کرد، له بهرامبهر خاونداریهتی (9.79%) پشکی ئەو گروپه.

د- بۆرسه جیهانییه كان له هه رهسهینانیکی بهرهوام داوهوه.

پینچەم

هۆیه‌کانی قەیرانی دارایی 2008

لێردا هەولێ ئێوە دەدەین گرنگترین هۆکارەکان بۆئێوە روو کە بۆتە هۆی سەرھەڵدانی ئەو قەیرانە:

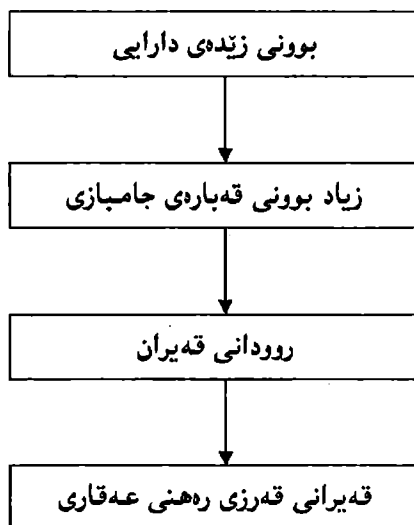
1- ڕەگ و ڕیشەیی ئەو قەیرانە داراییە بۆ زیادبوونی پێشکەش کردنی قەرزی عەقاری دەگەرتتەو، لەگەڵ بوونی رەھنی عەقاری، لە لایەن دامەزرارە داراییەکانی ئەمەریکاوە، بە سوودیکی گۆراوەو، (واتە نرخێ سوود زیاد دەبێت کاتیکی ئەو نرخە لە لایەن بەنکی فیدرالی ئەمەریکی بەرز کرایەو)، بەبێ بوونی هیچ زامنیکی. جینگای ناماژە پێکردنە لەو کاتەدا ڕێژەی سوود نزم بوو، ئەمەش وایکرد ئەم جۆرە قەرزە پەرەبەستەیی زیاد بێت، ئەو قەرزانەش بۆ مەبەستی یەکەیی نیشتەجێ بوون و بەرھێنانی ماوەدریژ و جامبازی رەھنکاری بوون. ئینجا بەنکەکان ھەڵسان بەگۆرینی ئەو قەرزە پێشکەش کراوانە بۆ قەوالەکان لە بۆرسەکاندا، لێردا و بەرھێنەکان ھەڵسان بە کرینی ئەو قەوالانە لەبەنکەکاندا، و دووبارە لە لای بەنکی دیکە ئەو قەوالانەیان بە رەھن دادەنا بۆئێوە قەرزی زیاتر بە دەست بەینن، بۆ ئەوەی قەوالەیی زیاتر بکرن، ئەو کردەییەش بەردەوام بوو. (واتە بەکارھێنانی قەرزی بۆ بە دەست ھێنانی قەرزی زیاتر)، ئەمەش وای کرد کە لینیکی گەورە لەنیوان ئابووری راستەقینە و ئابووری دارایی دروست بێت.

ولە ھەنگاویکدا بۆ بەھێزکردنی قەوالەکان، بەنکەکان ھەڵسان پەنایان بۆ کۆمپانیا گەورەکانی دلتیایی برد، بەمەبەستی خۆیاراستنی بەنک و خاوەن خانووەکان لە ئیفلەس بوون، ئەمەش دیسانەو وایکرد زیاتر ھەولێ بە دەست ھێنانی قەوالەکان بدرییت. ھەموو ئەمانەش وایانکرد لەسالی 2007 وە بەھای عەقارەکانیان کەمتر بێت لە بەھای قەوالە مامەلە پێکراوەکان، لێردا خاوەن

عەقاراتەکان نەیانتوانی قەرزەکانیان بەدەنەوه، هەتا دواى فرۆشتنى عەقاراتە رەهنگراوەکانیش، ئەمەش وایکرد بکەونە ژیر باری قەرزهوه. ئەهەمان کاتدا بەنکەکان تووشی زیان بوون، بۆیە بەهای پشکەکانیان لە بۆرسەکاندا دابەزی، ئەمەش وایکرد ژمارەیهک لە کۆمپانیاکانی عەقاری و دلتیایی ئیفلەس بکەن. ئەم کارەش ئەوهی خستە میشکی و بەرهینەکان، کە باریکی بێ متمانەیی لەئارادایە، هەر ئەو بێ متمانەییەش وایکرد خەلک پارەکانیان لە بەنکەکان بکێشنەوه، و بۆرسەکانیش تووشی ئیفلەجی و ئیفلەسی تەواو بن. تا وای ئیتهات و بەرهینەکان متمانەیی تەواویان بە بۆرسەکانەوه نەما. بەجۆریک کەرتی دارایی لە سیستەمی سەرمايەداری زۆر هەستەوهەرە بە شیتوہیەک کاریگەری یەکیک لە کیانە داراییەکان دەگوازرێتەوه بۆ هەموو کیانە داراییەکانی دیکە. بۆ زیاتر روون کردنەوه سەیری هیتکاری (2) بکە.

هیتکاری (2)

لە زێدەى داراییەوه بۆ قەیرانی پارەى ژێر دەستی جیهانییەوه

- 2- بهرزبونه‌وی نرخ‌ی سود له ئەمریکا.
- 3- ئەنجامدانی چالاکی جامبازی دوور له هه‌موو بنه‌ماکانی ره‌وشتی ئابووری.
- 4- گرنگی نه‌دان به وورده‌کاری داتا‌کان و نه‌بوونی شه‌فافیەت و چاودیری له‌سه‌ر به‌نکه‌کاندا.

5- پشت به‌ستن به تیوری به‌جیهانییوون، که خۆی له‌م خاڵانه‌ی خواره‌وه ده‌بینیت‌ه‌وه:

- ا- فره‌وان کردنی نازادی بازار.
- ب- نازادی جو‌له‌ی سه‌رمایه له سه‌رانسه‌ری جیهاندا.
- ج- نازادی به‌ره‌م هێنان و خستنه‌بازار له سه‌رانسه‌ری جیهاندا.
- د- فره‌وانکردنی و به‌ره‌هێنانی بیانی.
- ه- هه‌له‌وه‌شان‌دنه‌وی پاراستنی بازرگانی و ناسته‌نگه‌ گومرگییه‌کان.
- و- هه‌له‌وه‌شان‌دنه‌وی که‌رتی گشتی، و فره‌وشتی به‌ که‌رتی تایبه‌تی.
- ز- ده‌ست تینه‌خستن له‌ سیاسه‌تی نرخ و کریدا.
- ح- نه‌هیشتی پالپشتی حکومه‌ت بۆ نرخه‌کان.
- هه‌موو ئەمانه‌ش رینگه‌یان خوش کرده‌وه، که ئابووری زۆریه‌ی وولاتانی جیهان به‌ بهره‌دوامی له ژێر کاریگه‌رییه‌کانی سه‌ره‌له‌دانی قه‌یرانه‌کانه‌وه بن‌به‌ ئاسانی توانای خۆ رزگار کردنیان نه‌ییت.

6- سیاسه‌ ده‌ره‌کییه هه‌له‌کانی وولاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی ئەمه‌ریکا، بووه‌ هۆی به‌رزبونه‌وه‌ی قه‌باره‌ی خه‌رجیه سه‌ربازییه‌کانی ئەو وولاته، به‌ تایبه‌تی خه‌رجی یه‌کانی داگیر کردنی ئەفغانستان و عیراق، که خه‌رجیه‌کی سه‌ربازی زه‌به‌لاح هه‌ژمارد ده‌کریت له‌ میژووی سه‌ربازیدا، هه‌ر ئەمه‌ش بووه‌ هۆی به‌رزبونه‌وه‌ی

قهبارهی قهرزه کانی حکومت، که به (11) ترلیون دولار مهزنده ده کریت، که نه مهش زیاتر له (65%)ی سرجه می به ره می ناوخوی ئه مه ریکا پیتک ده هیئت. 7- زۆر له به ریوه بهر و بهر پرسه کانی به نکه گه وره کانی ئه مه ریکا موچه یه کی خه یالییان و ه ده گرت، بۆ نمونه به نکی لیمان برا زه رز(که له میانه ی ئه م قهیرانه هه ره سی هیتنا) موچه ی سالانه ی به ریوه به ره که ی(400) ملیون دولار بوو.

8- بوونی مه سه له ی گهنده ئی له نیو دامه زراوه ئابورییه کانی ئه مه ریکا، چونکه بوونی گهنده ئی له ئابوری هه ر وولتیک واته ئه و وولاته تووشی ئایدزی ئابوری بوو.

9- بوونی که لینی گه وره له نیوان که رتی دارایی و که رتی راسته قینه، بۆ نمونه: قهباره ی مامه له کانی وول ستریت له سالی 2006 گه یشته (34) ترلیون دولار، که چی قهباره ی سرجه می به ره می ناوخوی ئه مه ریکا (13) ترلیون دولار بوو.

10- بوونی کورته یئانی به رده وام له هاره نگی بازرگانی ئه مه ریکی هه ر له سالی 1971 وه، بۆ نمونه له سالی 2006 ئه و کورته یئانه گه یشته (758) ملیار دولار.

11- پرۆسه کانی ته وریق، واته به نکه کان هه ئساون به گۆرینی زامنی قهرزه کان بۆ کاغزه داراییه کان، که به هۆیه وه قهرزی تازه ی به ده ست هیتاوه، ئه و قهرزه تازانه ش به نکه و دامه زراوه داراییه کان دیسانه وه به شیککیان ده گۆری بۆ کاغزه داراییه کان، بۆ ئه وه ی قهرزی تازه به ده ست به یئین، به م شیوه یه به رده وام بوو، بنیاتنانی دارایی هه ر یه که بیان پشتی به وری تر ده به ست، واته ئه گه ر به شیک له و

بینایه داراییه هه ره سی هینا، ئەوا بەشەکانی تر هه ره س دههینن، هه ره وه کو روویدا. بۆ زیاتر روون کردنه وه سهیری هینکاری (3) بکه.

12- زۆربهی مامه له کان په یوه ستببون به ناینده، هه ره وه کو وه به ره هینیک هه لدهستا به فرۆشتنی کالایه که بوونی نه بوو، واته له ناینده دروست دهییت ئەمهش مانای

ئه وه یه پیش ئه وهی کالایه که دابهینریت واته به ره هم بهینریت، وه به ره هینه کان سه و دایان پی ده کرد، به مه بهستی به دهست هینانی قازانجی زۆر. مامه له کان ناینده پشت به متمانه ده بهستن، ئەمهش مانای بوونی مه ترسی گه وره ده گه یه نیت.

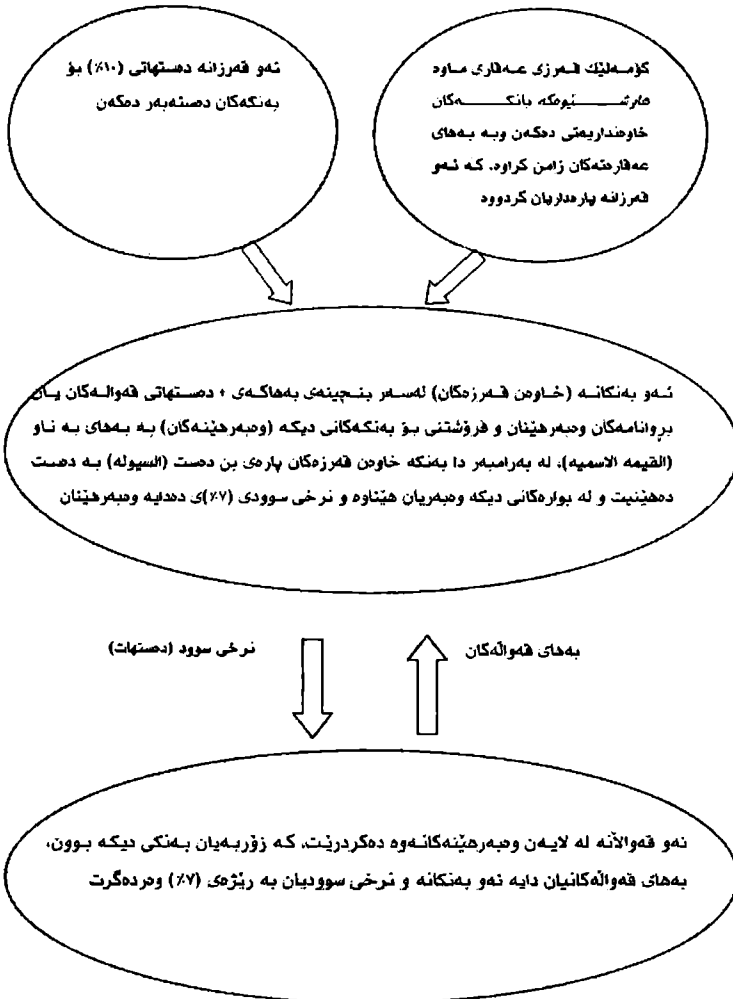
13- به رده وامی له کورتهینانی بودجهی ئەمه ریکی تا ئه وه بوو له سالی 2004 له (6) ترلیۆن دولار ره تیدا.

14- نزمی ناستی پاشه که وتی تاکی ئەمه ریکی، به هۆی زیاد بوونی ناره زوی به کاربردنی تاکی ئەمه ریکی، هه ره ها ریژهی پاشه که وتی تاکی ئەمه ریکی بریتی بوو له (50%) ی پاشه که وتی تاکی ژاپۆنی.

15- بوونی سندوقه کانێ کپینی گرتیه سته کانێ ناینده (صنادیق التحوط) Hedge Funds، که هاوشیوهی گازی نۆیه، و دامه زراوی دارایی هه لبه ژاردن، کراوهش نی یه بۆ هه موو خه لک، به لکو ته نیا بۆ ده وله مه نده گه وره کانه، هه ر سندوو قیکیش ته نیا (500) وه به ره هین له خو ده گرتیت، هه ر یه که له وه به ره هینانهش رسومی به شداری کردن به لایه نی که م یه ک ملیۆن دۆلار ده دن، و کرۆی ی به ریوه به ری سندوو قه کهش بریتی یه له (1-2%) له به های هه بووه کان و (20%) ی قازانجه کان. له وهش گرنگتر ئه و سندوقانه به ره سمی تۆمار نه کراون، و ناکه ونه ژیر چاودیری یه وه.

هیلکاری (3)

پروژسی تهوریق (بهدهستهینیانی قهرز به قهرز) روون دهکاتوره

به هۆی دهستکەوتە زۆره‌کانی ئەو سندووقە، وای کردووه ئەو جوۆره سندووقە له سه‌رانسه‌ری جیهان بلاؤ بیهتته‌وه هه‌تا زۆر جار به‌وه باسی ده‌که‌ن، که خاوه‌نی گه‌ردوونه، ئه‌ویش له به‌ر ئه‌وه‌ی (2/3) ی مامه‌له‌کانی پشک له سه‌رانسه‌ری جیهان ئەو سندووقانه به‌سه‌ری دا زالن، و خاوه‌نداریه‌تی هه‌بووه‌کان به‌ پری (2) ترلیۆن دۆلار ده‌که‌ن. هه‌روه‌ها له سالی 2006 کرێی هه‌ندیک له به‌رتیوه‌به‌ره سه‌ره‌کی یه‌کانی ئەو سندووقانه گه‌یشته یه‌ک ملیار دۆلار.

ئهمه‌و ئەو سندووقانه له به‌نکه‌کان به‌نرخیکێ سوودی نزم قه‌رز وهرده‌گرن، دوا‌ی ئه‌وه له شوینیکێ تر به‌ نرخیکێ به‌رزتر و به‌ری ده‌هینن، و قازانجیش له جیاوازی هه‌ر دوو نرخ ده‌که‌ن، که ناسراوه به (الرفع المالی). بۆ نمونه ئەو سندووقانه قه‌رزبان له به‌نکه‌کانی ژاپۆن به‌ نرخیکێ که‌م وهرگرتووه و دوا‌ی ئه‌وه‌ی و به‌ریان هیناوه له وولاتانی وه‌ک به‌رازیل و ترکیا، که نرخێ سوود له‌و وولاتانه به‌رزه هه‌موو ئەو خالانه‌ی سه‌ره‌وه بووه هۆی:

- 1- قه‌یرانی گه‌وره له پاره‌ی بن ده‌ست (السیولة) له بۆرسه جیهانییه‌کاندا.
- 2- دابه‌زینی خواست له سه‌ر که‌رسته‌ی خا، ئه‌مه‌ش بووه هۆی دابه‌زینی نرخه‌که‌ی.

3- ژماره‌یه‌کی زۆر له کۆمپانیا جیهانییه گه‌وره‌کان له بواره جیاجیاکان رووبه‌رووی ئیفلاسبوون بوونه‌وه.

شەشەم

بۆچی قەيرانى دارايى ئەمەرىكى بۈۋە قەيرانىكى جىھانى؟

بۆ ۋە ئامدانەۋەى ئەم پىرسىيارە دەبى نامازە بەم ھۆكارانەى خوارەۋە بکەين:
1- ئاشكرايە ۋولاتە يە كگرتوۋەكانى ئەمەرىكا گەۋرەترين ۋولاتى ھاۋوردەيە لە جىھان، بەجۆرىك كائى ھاۋوردەى سالانەى دەگاتە (1919) مىليار دولار، كە دەكاتە (15.5%) ى ھاۋوردەى ھەموو ۋولاتانى جىھان، بۆيە بوونى قەيرانى ئابوورى لەو ۋولاتەدا كاردانەۋەى نىگەتىشى لە سەر ھەناردەى ۋولاتانى جىھان دروست دەكات.

2- ديارە خاۋەن سەرمایەكانى ۋەبەرھىتان لەسەرانسەرى بۆرسەكانى جىھان ۋەبەرھىتان دەكەن، ئىنجا ئەگەر ھاتوو لە ۋولاتىك پشكەكانيان دابەزى، وزەرەرمەند بوون، ئەۋا دارايىەكانيان بۆ ۋولاتانى دىكە دەكىشەنەۋە، بەمەبەستى دوور كەوتنەۋە لەو زىانە، يان بۆ قەرەبۆ كردنەۋەى زىانەكانيان كە ئەمەش كاريگەرى نىگەتىش دەكاتە سەر ئەۋ شۆينەى كە پشكەكانى بۆ گواستراۋتەۋە.

3- دابەزىن ۋەبەرزبوونەۋەى نرخی ئالوۋىرى دولار، كاريگەرى لە سەر ئاستى جىھانى دروست دەكات، لە كاتىكدا ئەگەر بزائىن دولار، كە تا رۆژى ئەمرومان بە گەۋرەى دراۋە جىھانىيەكان دادەنریت.

جهوتهم

ئاسهواره كانى له سهر وولاتانى جيهان:

ئاسهواره كانى ئه و قهيرانه داراييه ترسناكه زۆر بهر فرهوانه بۆيه ئاماژه به چهند لايهنيكى دهكەين ئه و بيش بهم شپۆهه خوارهوه:

* لايهنه نيگه تيفه كان:

-له سهر ئاستى جيهانى:

1- مهزندهه ئه وه دهكرت، كه زيانى ئابوورى جيهانى له ئه نجامى ئه و قهيرانه دا نزىكهه (50) ترليۆن دولار بيئت.

2- ئه و قهيرانه داراييه كاريگه ريه كهه گواسترايه وه بۆ زۆريهه بۆرسه كانى جيهان، ههروهها تهنيا كه رتيكى ئابوورى نه گرته وه، بهلكو هه موو كه رته ئابووريه كانى گرتوته وه، ئه مهش كاريگه رى نيگه تيفانهه بۆ سهر گه شهه ئابوورى جيهانى دروست كردوه، بههۆى كه م بوونه وهه به كاربردنى كالا و خزمهتگوزارى له لايه ن تاكى ئه مه ريكى يه وه.

3- دابه زىنى تپكرائى گه شهه وولاته يه كگرتوه كانى ئه مه ريكى، كاريگه رى نيگه تيفى له سهر هاوسهنگى بازرگانى زۆر له وولاتانى جيهان دروست كردوه.

4- كه م بوونه وهه وه به ره هينانى بيانى له سه رانسهرى جيهان، بههۆى ئه وهه زۆريهه كۆمپانيا فره ره گه زه كانى جيهان خاوه نداريه تيبان بۆ ئه مه ريكيه كان ده گه رتته وه.

5- ژمارهه مىليارديره كانى جيهان روى له كه مى كردوه، و ئه و مىليارديره نه نزىكهه دوو ترليۆن دۆلاريان زه ره ر كردوه، له وانهى زه ره رمه ندى گه وهه بوينه بريتيين له (بيل گيتس، كارلۆس سه ليم، وارين بافيت).

6- زۆر له كۆمپانیاكانی پیشه‌سازی ئۆتوموبیل ئیفلانسیان کردووه، یان ئیفلانسیه‌كه‌یان بۆ كاتیکی تر دواخستووه، له‌وانه كۆمپانیاكانی (ژهنه‌رال مورتورز، كراسیلر، بونتیاك، فورد)، بۆیه وه‌زاره‌تی خه‌زینه‌ی ئەمه‌ریكا پالپشتی ئەو كۆمپانیا زه‌به‌لاحانه‌یان کردووه، هه‌ر بۆ نمونه: كۆمپانیا (ژهنه‌رال مورتورز)، له سالی 2008 زیاتر له (31) ملیار دولاری زه‌ره‌ر کردووه. سه‌رباری ئەمانه‌ش ئەو كۆمپانیا به‌نیوه‌ی یه‌كه‌می ئەمسال ئیفلانسیبونی خۆی راگه‌یانند.

7- به‌رزبوونه‌وه‌ی ریژه‌ی بینکاری له‌ وولاته‌ یه‌كگرتوه‌كانی ئەمه‌ریكا بۆ ریژه‌ی زیاتر له (6.5%).

8- دابه‌زینیکی به‌رچاو له‌ به‌ره‌می پیشه‌سازی ئەمه‌ریكا، به‌ شیتویه‌ك هاوشیتوه‌ی نه‌بووه له‌ ماوه‌ی (34) سالی رابردوو.

9- ته‌نیا له‌ سالی 2009 دا‌ئا تیتستا (120) به‌نك له‌ ئەمه‌ریكا هه‌ره‌سییان هیتاوه‌.

10- چوونه‌ دواوه‌ی ئابووری به‌ریتانیا.

11- ئابووری ئەلمانیا تووشی حاله‌تی كه‌ساد بووه‌.

12- ناوچه‌ی یۆرۆ تووشی پوكانه‌وه‌ی ئابووری هاتووه‌.

13- به‌رزبوونه‌وه‌ی بینکاری له‌ فه‌ره‌نسا به‌ریژه‌ی (7.7%).

14- دابه‌زینی بۆرسه‌ی ژاپۆن به‌ ریژه‌ی (4.1%).

15- به‌ره‌هوان بوونی كه‌لین(الفجوه) له‌نیتوان ده‌وله‌مه‌ند وه‌ه‌ژاره‌كان له‌ وولاتانی جیهاندا.

-له‌ سه‌ر ئاستی وولاتانی جیهانی سییه‌م:

1- مه‌زه‌نده‌ی ئەوه‌ ده‌كریت، كه‌ وولاته‌كانی كه‌نداو له‌ ئەنجامی ئەو قه‌یرانه‌دا زیاتر له‌ (500) ملیار دولار زه‌ره‌ر مه‌ند ببن.

2-مهزندهى ئهوه دهكرىت، كه وولاتانى ئاسيا بيجگه له ژاپۆن زياتر له (10) ترليۆن دولار له ئاكامى ئهوه قهيرانه زهره مهند بين.

3-توند بوونى كردهى قهرز وهگرتن له بهنكه جيهانييه سهرهكيبهكان، كه بهشيوديهكى نىگهتيف كارى له پلانى پهرهپيدانى وولاتانى جيهانى سيپهم كردوه.
4-ئهو بره پارانهى تهرخانكراوه. بۆ دهرياز كردنى دامهزراوه داراييهكان، كاريگهري نىگهتيفى له سهر وولاتانى جيهانى سيپهم دروست كرد، ههروهها بۆته هۆى زياد بوونى رادهى ههژارى لهو وولاتانهدا.

5-دابهبزىنى خواست له سهر كهستهى خاو به تاييهتى نهوت^(*)، ئهمهش بووه هۆى دابهبزىنى نرخى نهوت له بازاره جيهانييهكاندا، ههر ئهمهش كاريگهري نىگهتيفى له سهر ئابوورى وولاته بهرهم هينهكانى نهوت دروست كرد به جوړىك ههنديك لهو وولاتانه تواناي داين كردنى بوجهى سالانهيان دابهزى.

6-كهم بوونهوى جوتهى گهشت وگوزار له سهر ئاستى جيهانى ئهمهش كاردانهوى نىگهتيفى لهسهر زۆر له وولاتانى جيهانى سيپهم دروست كردوه، له وانه: مهغريب وميسر وتركييا... هتد كه دهرامهتى كهرتى گهشت و گوزار بهشى بهر چاو له ئابوورى ئهوه وولاتانه پيك دههينيت.

7-كهم بوونهوى قهبارهى وهبهرهينانى بيانى راستهوخۆ بۆ وولاتانى جيهانى سيپهم.

8-كهم بوونه وهى ههلى كاروو بيكاربوونى زۆر له كرىكارانى جيهانى سيپهم كه له وولاتانى پيشكهوتوو كاريان دهكرد، ئهمهش واىكردوه ئهوه بره پارهييهى ئهوه كرىكارانه بۆ وولاتهكانيان رهوانهيان دهكردوه روو له كهمى بكات، بۆ نمونه:

^(*) ههر چهنده له كاتى ئىستادا نرخى بهرميليك نهوت بۆ سهرهوى (75) دۆلار بهرز بۆتهوه، بهلام ئهم بهرز بوونهوهيهش له بهرزوهندى وولاتانى جيهانى سى يه نى بهرهم هينى نهوت نينه.

له سالی 2008 بری (600) ملیۆن دولار له پاره‌ی کریکاره میسر یه کان که می کردوو به بهراورد له گه‌ل سالانی رابردوو.

9- بۆته هۆی سهره‌لدانی (قهیرانی دوبه‌ی دارایی)، دوا‌ی ئه‌وه‌ی شه‌پۆله‌کانی تسۆنامی قهیرانی دارایی جیهانی لیۆاره‌کانی وولاتانی که‌نداویشی گرته‌وه ئه‌مه‌ش دوا‌ی ئه‌وه‌ هات، له‌گه‌ل داخستنی بازار له (2009/11/25) له ئیماره‌تی دوبه‌ی، ئه‌و هه‌واله‌ بلاؤ بوویه‌وه، که کۆمپانیای دوبه‌ی جیهانی، داوا‌ی داخستنی قهرزه‌کانی کردوو، که ده‌بوا‌یه له مانگی (کانونی یه‌که‌می) سالی 2009 بیداته‌وه که پره‌که‌ی (3.5) ملیار دۆلاره بۆ ماوه‌ی شه‌ش مانگ، ئه‌ویش به مه‌به‌ستی دووباره‌هیکه‌لکردنه‌وه‌ی قهرزه‌کانی ئه‌و کۆمپانیایه که ده‌گاته (59) ملیار دۆلار جیتی ئاماژه بۆ کردنیشه هه‌ندیک سهرچاوه باس له‌وه ده‌که‌ن، که کۆمپانیایکانی ئیماره‌تی دوبه‌ی نزیکه‌ی (100) ملیار دۆلار قهرزار بن.

-له سهر ناستی عیراقد:

له بهر ئه‌وه‌ی عیراق خاوه‌ن بورسه‌یه‌کی پیشکه‌وتوو نه‌بوو، له هه‌مان کاتدا بۆرسه‌که‌ی په‌یوه‌ندی ئه‌و تۆی به بۆرسه جیهانیه‌که‌نه‌وه نه‌بوو، بۆیه ئه‌و قهیرانه کاریگه‌ری ترسناکی له سهر ئابووری عیراق دروست نه‌کرد، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا له‌و قهیرانه‌دا بیبه‌ش نه‌بووه که ده‌توانین ژماره‌یه‌ک ئاسه‌واری نیگه‌تیفی بجه‌ینه روو:

1- دابه‌زینی نرخ‌ی نه‌وت، کاریگه‌ری نیگه‌تیفی له سهر بودجه عیراق بۆ سالی 2009 دروست کردوو و تووشی کورته‌هینانی کردوو.

2- دابه‌زینی نرخ‌ی نه‌وت بۆته هۆی بهر ته‌سک بوونه‌وه‌ی پلانی ئاوه‌دان کردنه‌وه و بنیاتنا نه‌وه‌ی عیراق.

3- کاریگه‌ری نیگه‌تیفی له سهر پیشخستن و زیاد کردنی به‌ره‌مه‌هینانی که‌رتی نه‌وت له عیراقد دروست کردوو.

4- واپاوه‌روان ده‌کریت له ماوه‌ی مام ناوه‌ندا، له‌عیراق ریژه‌ی بینکاری روو له به‌رز بوونه‌وه‌ی زیاتر بکات.

5- ده‌بیته هۆی که‌م بوونه‌وه‌ی یه‌ده‌گه‌ نی‌وده‌وله‌تییه‌کانی عیراق له‌ دراوه‌ بیانییه‌کاندا. که‌ ئیستا ده‌گاته‌ زیاتر له‌ (21) ملیار دولار.
- له‌ سه‌ر ئاستی هه‌ریمی کوردستاندا:

1- بوته‌ هۆی که‌م بوونه‌وه‌یه‌کی به‌رچاو له‌پاره‌دارکردنی ئه‌و ریک‌خواه‌ بیانییه‌یه‌ی له‌ هه‌ریمی کوردستان چالاک‌ی ئه‌نجام ده‌ده‌ن وه‌ک: چالاک‌ی هه‌ل‌گرتنه‌وه‌ی مین، ئه‌مه‌ش کاریگه‌ری نی‌گه‌تیفی له‌ سه‌ر ناوچه‌ گوندن‌شینه‌کانه‌وه‌ دروست کردووه‌.

2- به‌هه‌مان شیوه‌ دابه‌زینی نرخی نه‌وت کاریگه‌ری نی‌گه‌تیفی له‌ سه‌ر بودجه‌ی هه‌ریمی کوردستان دروست کردووه‌، که‌ ده‌کاته‌ (17%) ی بودجه‌ی عیراق. ئه‌مه‌ش کاریگه‌ریکی خراپ له‌ سه‌ر ئاوه‌دان‌کردنه‌وه‌ی کوردستان بو‌ ئیستا و ئاینده‌ دروست ده‌کات.

3- که‌م بوونه‌وه‌ی چالاک‌ی کۆمپانیا بیانییه‌کان له‌ هه‌ریمی کوردستاندا که‌ بوته‌ هۆی ئه‌وه‌ی هه‌ندی له‌ کۆمپانیا‌یه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی کاتی یان هه‌میشه‌یی کاره‌کانیان رابگرن.

*لایه‌نه‌ پۆزه‌تیفه‌کان:

ناشکرایه‌ هه‌موو دیارده‌ و‌قه‌یرانیکی ئابووری لایه‌نی نی‌گه‌تیف و‌ پۆزه‌تیفی هه‌یه‌، که‌واته‌ قه‌یرانی دارایی جیهانی‌ش هه‌ردوو لایه‌نی لی‌ ده‌خوێنریته‌وه‌، دیاره‌ له‌ بر‌گه‌ی پیتشوو باسی لایه‌نه‌ نی‌گه‌تیفه‌کانمان کرد، بۆیه‌ ئیستاش کاتی ئه‌وه‌ هاتووه‌

باس له هندیك لایه نی پۆز تیف بکهین، به تایبه تی له سه ر وولتانی جیهانی سییم:

1- دابه زینی نرخی کالاکانی به کاربردن و سووته مه نی، واته دابه زینی رێژه ی هه لئاوسان.

2- دابه زینی نرخی که رسته کانی خانووبه ره، که ئه مه ش ده بیته هۆی دابه زینی نرخی یه که کانی نیشته جیبوون، ئه مه ش بۆ به رژه وه ندی به کاربه ره.

3- دابه زینی کرپی گواستنه وه به تایبه تی گواستنه وه ی ئاسمانی.

4- گه رانه وه ی داراییه وه به ره هینه کان له وولتانه رۆژئاوییه کانه وه بۆ وولتانی جیهانی سییم به تایبه تی دارایی زنده نه وتییه کانی وولتانی که نداو.

5- هانی ئه و وولتانه ده دات، که سه رچاره کانی داها تی خۆیان هه مه جۆر بکه ن.

6- هه می نه ی تاک جه مسه ری وولتانه یه که گرتووه کانی ئه مه ریکا له په یوه ندییه نیوده و لته تییه کان لاواز ده کات.

7- چاوخشان دهنه وه به یاسا و ریساکانه وه، که چالاکی دامه زراوه جیهانییه کانی سندوقی نه ختی نیوده و لته تی و به نکی نیوده و لته تی و ریکخراوی بازرگانی جیهانی ریکده خات.

8- سیسته می دارایی و نه ختی جیهانی له ناینده ده به ستریتته وه به چاودیری و شه فافیه ته وه.

9- ده بیته هۆی گۆرینی نه خشه ی وه به ره هینه یانی بیانی له سه رانه سه ری جیهان.

10- دوای سه ره لسانی ئه و قه یرانه، ئیستا ئاراسته کان به ره و وه به ره هینه کان له که رته کانی به ره همداری راسته قینه ده روات، له هه مان کاتدا وه به ره هینه یانه ره مزیش له جیهان سنووردار بووه.

بۆ روون کردنه‌وی زیاتر له باره‌ی قه‌یرانی دارایی جیهانی 2008 و کاریگه‌ری له‌سه‌ر عێراق و هه‌ریمی کوردستان (که به‌شیکن له جیهانی سینه‌م) سه‌یری هینلکاری (4) بکه.

هینلکاری (4)

به‌شیک له کاریگه‌ریه‌کانی قه‌یرانی دارایی جیهانی له سه‌ر عێراق و هه‌ریمی کوردستان

هه‌شتم

هه‌نگاوه‌کانی خۆ‌ده‌ریاز کردن له و قه‌یرانه‌دا:

له زۆربه‌ی وولاتانی جیهان حکومهت و به‌نکه ناوه‌ندییه‌کان ده‌ستیان له ئابووری خست، به ئامانجی که‌م کردنه‌وه‌ی کاریگه‌رییه نینگه‌تیقه‌کانی ئه‌و قه‌یرانه، ئه‌ویش له میانه‌ی ژماره‌یک لیکۆلینه‌وه له وانه:

1- پیاده‌کردنی پلان بۆ ده‌ریاز کردنی گه‌وره به‌نکه و دامه‌زراوه داراییه‌کان له ته‌نگه‌یه‌یی تیی که‌وتوون، ده‌سه‌لتادارانێ ئه‌مه‌ریکا له سالی 2008 بریاری پلانیتیکیان به بری (700) ملیار دولار ده‌ست پیکرد، به ئامانجی کرینی ئه‌و هه‌بووانه‌ی تووشی ته‌نگه‌به‌بون. هه‌روه‌ها به‌ریتانیا و ئه‌لمانیا و فه‌ره‌نساش پلانیتیکی هاوشیوه‌ییان به‌بری (497) و (644) و (454) ملیار دولار پیاده‌کرد.

2- دابه‌زاندنی نرخ‌ی سوود: بۆ ئه‌مه‌ش ژماره‌یه‌ک به‌نکی ناوه‌ندی له‌جیهان په‌یره‌وییان کرد، له‌وانه ئه‌نجومه‌نی یه‌ده‌گی فیدرالی ئه‌مه‌ریکی نرخ‌ی سوودی له (2%) بۆ (1%) دابه‌زاند، و به‌نکی ناوه‌ندی ئه‌وروپاش له (4.25%) بۆ (3.25%) ی دابه‌زاند، هه‌روه‌ها هه‌ر یه‌ک له به‌نکه ناوه‌ندییه‌کانی که‌نه‌دا، و سوید، و چین، و سویسرا هتد، به‌هه‌مان کار هه‌لسان.

3- ئاراسته‌کردنی لیتشاویکی پاره‌ی زۆر به‌ره‌و به‌نکه و بۆرسه‌کانه‌وه، به ئامانجی چاره‌سه‌ر کردنی نه‌بوونی پاره‌ی ژیر ده‌ست (السیرولة)، له‌و بانکانه‌ش:

ا- به‌نکی ناوه‌ندی ئه‌وروپا به بری (69) ملیار یۆروی لیتشاوی بۆرسه‌کانی کردوه.

ب- به‌نکی ناوه‌ندی ژاپۆن بری (14.2) ملیار دولاری لیتشاوی بۆرسه‌که‌ی کرد.

ج-بهنکی ناوهندی روسیا بری (37) ملیار دولاری لیشاوی بهنکهکانی کرد.
د-بهنکی ناوهدی چین بری (586) ملیار دولاری لیشاوی کرد بو پالپشتی
تابووری وولاتهکهی.

هروهها بو دهریاز بوون لهو قهیرانه، له (2009/11/5) وهزارهتی
خهزینهی ئهمریکا له واشنتون کۆنگریهکی به ههماهنگی لهگهڵ زانکۆی
هارفارد له بارهی سیستهمی دارایی ئیسلامی سازدا، که زیاتر له (100)
تابووریناس و شارهزا له بواری بهنکهکان لهو کۆنگریه دا بهشداریان کردوه به
مهبهستی تاوتوی کردنی سیستهمی دارایی ئیسلامی تاکو بتوانن وهلاتهکهیان لهو
قهیرانه دهریاز بکن.

سهرای ئهمانهش واچاوهروان دهکریت ئهو قهیرانه بو ماوهی (2-3) سال
بهردهوام بیت.

نۆیه م

هۆیهکانی قهیرانی دارایی له دیدی سیستهمی ئیسلامی دا

هۆیهکانی قهیرانی دارایی 2008 له دیدی تابووری ئیسلامیدا بو ئهم
هۆیهکانی خوارهوه دهگهریتتهوه:

1- هۆی سهرهکی ئهو قهیرانه بو سوو(الریا) دهگهریتتهوه. واته بوونی سوود له
سهر قهرزهکانهوه که ئهمهش له دیدی تابووری ئیسلامی دا حرامه، و مامهته
پیتکردنی قهدهغهیه ههروهک له م ئایهتهدا روون کراوتهوه. (وأحل الله البيع وحرم
الریا)(البقره، الاية:275).

2- کهسه‌کان کانا ده‌فروشن ئه‌و کانا‌یه بوونی نییه، و کالاش ده‌کپیت به‌بێ ئه‌وه‌ی پاره‌ بدات، ئه‌مه‌ش له‌ ئیسلامدا حه‌رامه‌.

3- مه‌سه‌له‌ی ئه‌خلاقی، دیاره‌ سه‌ره‌تای سه‌ره‌له‌دانی ئه‌و قه‌یرانه‌ بۆ نه‌مانی مه‌سه‌له‌ی ره‌وشت ده‌گه‌ریته‌وه‌. چونکه‌ مامه‌له‌ی دارایی له‌ سه‌رمایه‌داریدا بریتیه‌ له‌ به‌ده‌سته‌ینانی قازانجی تاکه‌ که‌سی، و قازانجی خێرا و قازانجی زۆر، که‌ ئه‌مه‌ش له‌ سه‌ر حیسابی فه‌رامۆش کردنی ره‌وشتی ئابووری به‌ده‌ستی ده‌هینن، واته‌ به‌ بێ گۆی دان به‌ ره‌وشتی کۆمه‌لگا. لێره‌دا ناتوانریت مه‌سه‌له‌ی ره‌وشت فه‌رامۆش بکریت، هه‌ر وه‌کو پیغه‌مبه‌رمان (دروودی خوای له‌ سه‌ر بیته‌) ده‌فه‌رموویت (إنما بعثت لأتمم مکارم الأخلاق).

4- پرۆپاگه‌نده‌ی ناراست و هه‌له‌سه‌را، ئاماژه‌که‌ی زیان گه‌یاندنه‌ به‌و که‌سانه‌ی مامه‌له‌کان ته‌نجام ده‌ده‌ن، هه‌روه‌ها زیان گه‌یاندنه‌ به‌ بازار و ئابووری، بۆ نمونه‌ پرۆپاگه‌نده‌ی ئه‌وه‌ ده‌کریت، که‌ کۆمپانیای (ا) زه‌ره‌ری کردوه‌، ئه‌مه‌ش ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی نرخ‌ی پشکه‌کانی له‌ بۆرسه‌دا هه‌ره‌سه‌هینیت، له‌م باره‌یه‌وه‌ پیغه‌مبه‌رمان (دروودی خوای له‌ سه‌ر بیته‌) ده‌فه‌رموویت (کبرت خیانه‌ أن تحدث أخاک حدیثا هو لك به‌ مصدق، و أنت له‌ به‌ کاذب) (رواه أحمد وأبو داود).

5- مامه‌له‌کانی بۆرسه‌ قوماکردنیکه‌ له‌ سه‌ر درۆ و فیتل لیتک کردن دامه‌زراوه‌، بۆیه‌ ئیسلام ره‌تی ده‌کاته‌وه‌، له‌م باره‌یه‌وه‌ پیغه‌مبه‌رمان (دروودی خوای له‌ سه‌ر بیته‌) ده‌فه‌رموویت

(أیاکم وکثرة‌ الحلف فی البیع، فإنه ینفق ثم یمحق).

6- ئاراسته‌ کردنیکی نا ته‌ندروست بۆ دارایی وه‌ک خه‌رجکردنی له‌ بواری جوانکاری و زێده‌خۆری و جه‌نگ له‌لایه‌ن حکومه‌ت و کۆمپانیاکانه‌وه‌.

7- وازه‌ینان له‌ سیسته‌می زێروگۆزینی بۆ درای کاغه‌زی به‌بێ هیچ روپۆشراویک له‌ زێر .

دهیهم

چاره‌سهری نه و قهیرانه له دیدی نابووری ئیسلامیدا

- چاره‌سهر قهیرانی دارایی له میانهی ئەم خائانهی خواره‌وه ئەنجام دده‌دریت:
- 1- له‌ریگهی زه‌کاته‌وه جیبه‌جی ده‌کریت، که بریتییه له یه‌کینک له کۆله‌گه‌سه‌ره‌کییه‌کانی ئیسلام، هه‌روه‌ها زه‌کات په‌یگه‌یه‌کی سه‌ره‌کییه له نابووری ئیسلامیدا.
 - 2- سیسته‌می دارایی و نابووری له ئیسلامدا، پشت به ریسای هاوبه‌شی له قازانج و زهره‌ ده‌به‌ستیت.
 - 3- نابووری ئیسلامی هه‌موو مامه‌له‌یه‌کی وه‌می حه‌رام کردووه، و رته‌ی ده‌گریتته‌وه.
 - 4- نابووری ئیسلامی نابوورییه‌کی خوایی و نابوورییه‌کی مرۆفایه‌تییه، ئەمه‌ش هه‌موو لایه‌نه‌کانی به‌ره‌مه‌یه‌نان و به‌کاربردن و ئالوگۆری و دابه‌ش کردن ده‌گریتته‌وه.
 - 5- هه‌موو شیوه‌ و ده‌قه‌کانی فرۆشتنی قه‌رز به قه‌رز حه‌رام کردووه. وه‌ک داشکانی کاغه‌زه‌ داراییه‌کان، و حه‌رام‌کردنی له‌ خشته‌دانه‌وه‌ی قه‌رز.
 - 6- وازه‌یه‌نان سیسته‌می سوو(الریا) له‌ سه‌ر قه‌رز و سپارده، وه‌یه‌تانه‌ کایه‌وه‌ی سیسته‌می پارده‌دارکردنی هاوبه‌ش. له‌م باره‌یه‌وه پیغه‌مه‌به‌رمان(درودی خوی له‌ سه‌ر بیت) ده‌فه‌رموویت: (لعن الله‌ آکل الری و موکله‌ و شاه‌دیه‌ و کاتبه: و قال: هم‌ سو‌اء).
 - 7- ده‌رباز کردنی مامه‌له‌ نه‌ختییه‌کان له‌ ژیر رکیفی دولاری ئەمه‌ریکی، به‌جۆریک له‌ کاتی هه‌ره‌سه‌یه‌نانی دولار نه‌بیتته‌ هو‌ی هه‌ره‌سه‌یه‌نانی دراوه‌کانی تر.

8- بنه‌مای سیسته‌می دارایی و ئابووری ئیسلامی له سه‌ر ئاسانکاری بۆ قهرز دامه‌زراوه، واته ئه‌گه‌ر قهرزار نه‌یتوانی قهرزه‌که‌ی بداته‌وه، ئه‌وا ده‌بێ چاره‌ری بکریت، هه‌ر وه‌کو خوای گه‌وره له قورئانی پیروز دا ئاماژه‌ی پینکردوه (وإن کان ذو عسرة فنظرة إلى میسرة وأن تصدقوا خیر لکم إن کنتم تعلمون) ﴿سورة البقرة / الآیة: 279﴾ که ئه‌مه‌ش خۆی مانای بوونی ئابووری ره‌وشت به‌رز ده‌گه‌ینیت له ئیسلامدا.

9- ئاراسته‌ کردنی وه‌به‌ره‌ینه‌کان به‌ره‌و پرۆژه‌ گه‌رنه‌که‌کان بۆ پاراستنی مرۆڤ له هه‌موو روویه‌که‌وه، و دوور که‌وتنه‌وه له زنده‌خۆری و به‌فیژدان.

10- دوور خستنه‌وه‌ی هه‌موو شتیه‌کانی قورغکاری چ ئه‌وه‌ی له لایه‌ن که‌س و دامه‌زراوه دارایی و نه‌ختییه‌کانه‌وه، یاخود له لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه ئه‌نجام دهدریت.

11- دامه‌زراندنی بازاری کاغه‌زه داراییه‌کانی ئیسلامی، که هه‌موو بنه‌ماکانی ئیسلامی تیدا په‌یره‌و بکریت.

12- هینانه‌کایه‌وه‌ی په‌یماننامه‌یه‌کی ئه‌خلاق‌ی بۆ مامه‌له‌ داراییه‌کان له سه‌ر ئاستی جیهان، ئه‌ویش له چوارچینه‌ی په‌یامه‌ ئاسمانییه‌کانه‌وه، وه‌موو وولاتانیش پیوه‌ پابه‌ندبن، به شتیه‌که‌ هه‌ر وولاتیک یان دامه‌زراوه‌یه‌کی دارایی سه‌ره‌یه‌چی بکات، سزای بخریته‌ سه‌ر.

13- دامه‌زراندنی بازاری هاوبه‌شی ئیسلامی له نێوان وولاتانی ئیسلامیدا، وده‌رچوون له دروشمه‌کانه‌وه بۆ کاری پراکتیکی.

14- بایه‌خی زیاتر به‌ بیری ئابووری ئیسلامی بدریت، به‌ تایبه‌تی له‌ بواری به‌نک و مامه‌له‌ داراییه‌کان، و له سه‌ر ئاستی زانکۆ و په‌یمانگا‌کان.

يائزەھەم

دەرخستەى قەيرانى دارايى

قەيرانى دارايى جىھانى دوو لايەنى گىرنگى بەدەر خست ئەوانىش برىتى
يە لە:

1- وولاتە يە كىگرتوۋەكانى ئەمەرىكا لە سەر بناغە يەكى پتەو و سەقامگىر
دانەمەزراۋە.

2- لەرزۆكى سىستەمى ئابوورى جىھانى (ئەوروپا، ژاپۇن، چىن) و نە توانىنى
لە سەر بەدەستەيتنانى كىيانىكى ئابوورى پتەو، كە بتوانىت كىبرىكى وولاتە
يە كىگرتوۋەكانى ئەمەرىكا بىكات، چونكە بە لەرزىنى بازارى ئەمەرىكى بوۋە ھۆى
لەرزىنى ئابوورى ئەو وولاتانە و نەيان توانى چارەسەرىك بۇ خۆيان بدۆزىنەۋە.

دوانزەھەم

چۆنىيەتى خۇ دوور گىرتىن لە دووبارە بوۋنەۋەى قەيرانەكاندا

لېرەدا چەند پېشنىيارىك خراۋەتە روو، كە رولتاتان لەم جۆرە قەيرانە دوور
دەخاتەۋە:

1- دەتوانىت بۇ بازارى پشكەكان، رىگە بە ۋەبەرھىنەكان بدرىت پىرۆسەى
جامبازى خىرا ئەنجام بەدن، بەلام لە سنوورىكى دىيارىكراۋدا، واتە رادەيەك بۇ
ئەنجامدانى مامەلەكان لە رۆژىكدا دىيارى بىكرىت.

2- پەيرەۋكردنى سىياسەتى باج بە جۆرىك كە ھانى ۋەبەرھىنان لە سەرمایەيى
ساۋە كورت نەدات، بۇ ئەۋەى كۆنتۆلى دىياردەى جامبازى خىرا بىكرىت.

- 3- تازادکردنی بازار به شیوه‌یه‌کی داریژراو له رووی یاسا وئيجرائاته‌کانه‌وه،
 وه‌ب‌شیوه‌یه‌کی له‌سه‌رخۆ.
- 4- پتویسته‌به‌نکی‌ناوه‌ندی‌ده‌ستتیبخات له‌کاتی‌ئیفلاسبوونی‌به‌نکه
 گه‌وره‌کاندا، له‌ریگه‌ی‌داین‌کردنی‌پاره‌ی‌ژیر‌ده‌ست و راست‌کردنه‌وی‌داراییدا.
- 5- پیاده‌کردنی‌شه‌فافیته، چونکه‌زۆر‌پتویسته‌بۆ‌به‌ده‌سته‌ینانی‌متمان‌ه‌ی
 وه‌به‌ره‌ینه‌بیانی‌وناوخۆییه‌کاندا.
- 6- زال‌بوون‌به‌سه‌ر‌دیارد‌ه‌ی‌هه‌ل‌ئاوسان‌له‌کاتی‌به‌رز‌بوونه‌وه‌ی‌ریژه‌که‌ی.
- 7- پیدانی‌سه‌ربه‌خۆیه‌کی‌زیاتر‌به‌به‌نکی‌ناوه‌ندی، واته‌ده‌ست‌تیوهر‌نه‌دانی
 حکومه‌ت‌له‌کاروباری‌به‌نکی‌ناوه‌ندییه‌وه، که‌بریتییه‌له‌پیاده‌کردنی‌سیاسه‌تی
 نه‌ختی.
- 8- چاک‌کردنی‌سیسته‌می‌پاداشتی‌خاوه‌ن‌به‌نکه‌کان و کارگیریه‌با‌ئاکان،
 به‌شیوه‌یه‌که‌بیسته‌هۆی‌به‌هیز‌کردنی‌چالاکییه‌کانی‌ئه‌و‌به‌نکه.
- 9- گرنگی‌دانی‌حکومه‌تی‌وولتانی‌جیهانی‌سییه‌م‌به‌عه‌قلانیه‌تی
 خه‌رجیه‌کانی‌حکومه‌ته‌وه‌به‌هه‌موو‌شیوه‌کانییه‌وه، و‌ریگرتن‌له‌به‌فیژدانییه‌وه.
- 10- دروست‌کردنی‌دامه‌زراوه‌ی‌بازرگانی‌حکومی‌ده‌ره‌کی و چالاک‌کردنی، بۆ
 ئه‌مه‌ش‌سوود‌له‌ئه‌زمونی‌چین‌وه‌ریگرت.
- 11- چاودیری‌کردنی‌بۆرسه‌کان و ریگه‌گرتن‌له‌و‌که‌سانه‌ی‌که‌مشه‌خۆری
 بۆرسه‌کانن، یان‌سنوویکیان‌بۆ‌داب‌نریت.
- 12- زیاد‌کردنی‌ئاراسته‌به‌ره‌و‌وه‌به‌ره‌ینان‌له‌بواری‌ئابووری‌راسته‌قینه‌دا،
 وه‌ک‌کشتوکال و پیشه‌سازی.

جیبه جییان بگردایه توشی کاره سات و قهیرانه کان نه ده بووین و نه ده گه یشینه
نهو باره خراپه، نهویش له بهر نهو هی پاره، پاره ناهیتته دهست).

2- روژان لاسکین: سهر نووسه ری روژنامه ی (لوجورنال د فینانس) ی فهره نسی
له (2008.10.4) نووسیویه تی:

(پتویسته شه ریعه تی ئیسلامی له بواری دارایی و ئابووری پهیره و بکهین، بو
دانانی سنووریک بو نهو قهیرانه که بازاره کانی جیهانی هه ژاندوو. له نه نجامی
یاریکردن به ریساکانی جامبازی وه همی یاساغ). نه مه و لاسکین له در یژده ی
نووسینه کهیدا که له ژیر ناونیشانی (ئایا کاتی نهو هاتوو وول ستریت
بنه ماکانی شه ریعه تی ئیسلامی وه برگریت) نووسیویه تی (نهو نه هاهمه تییانه ی، که
سه رمایه داری هیناویه تیه ناراه به تایبه تی قهیرانی دارایی ئیستا پیویستی نهو
دهرده خات، که به دوای نه گه ری به دیل دابگه رین بو خو ده ریا زکردن لهو باره دا، له
نیو نهو نه گه رانهش پهیره و کردنی شه ریعه تی ئیسلامی دیت له مامه نه
داراییه کاندا، که دژه له گه ل داب ونه ریت و ئایینی روژئاوا).

3- ئوریتا ناپلیونی: له م دوایه دا کتییکی به ناونیشانی (اقتصاد ابن اوی)
بلاو کرده و هتیایدا ئامازه به گرنگی پاره دارکردنی ئیسلامی ده کات، وروژنی له
ده ریا زکردنی ئابووری روژئاوا. له م باره یه وه ناپلیونی ده لئی (به رپر سیاریه تی نهو باره
نا ئاساییه یی که ئابووری جیهانی تیدا ده ژی، دهر نه نجامی بلاو بوونه و هی گه نده لئی
و جامبازییه له بازاره کاندا، که بوته چهند جار بوونه و هی کاریگه ره ئابوورییه کان).
هه روه ها نهو ههش روون ده کاته وه، که (له وانیه به نکه ئیسلامییه کان ببنه به دیلی
له بار بو به نکه روژئاوا ییه کان نه مه و له گه ل هه ره سه یئانی بو رسه کان و قهیرانی

قه‌رزه‌کان له وولتاته یه کگرتووه‌کانی ئەمه‌ریکا لهم رۆژانه‌دا، سیسته‌می به‌نکی ته‌قلیدی تووشی چه‌قبه‌ستوی بووه‌بویتویستی به‌چاره‌سه‌ری بنه‌ره‌تی و قول‌ه‌یه.

4- تالن گرینزبان: فه‌رمانه‌ه‌وی به‌نکی فیدرالی ئەمه‌ریکی له‌ ماوه‌ی (20) سالی رابردو‌دا، که‌به‌ ئەندازیاری سه‌رمایه‌داری ها‌وچه‌رخ داده‌نریت، له‌ (2008.10.23) له‌ به‌رده‌م کۆنگریسی ئەمه‌ریکا له‌ ئەنجامی قه‌یرانی دارایی جیهانی دانی به‌ نووشوستی هینانی سیسته‌می ئابووری سه‌رمایه‌داری نا، که‌ له‌ سه‌ر بنچینه‌ی تیوری بازاری ئازاد دامه‌زراوه‌تیایدا بانگه‌شه‌ی ئازادی ئابووری ره‌ها ده‌کات.

سهرچاوهكان

- 1- حسين حسين شحاتة، الازمة المالية اثارها والدروس والعبر المستفادة منها، الموقع (www.darelmashora.com)، بتاريخ (2009.10.10).
- 2- ياسر محمد قاسم باسردة، الازمة المالية العالمية وتأثيراتها على البنوك الاسلامية، معهد العلوم الاقتصادية وعلوم التسيير، الملتقى الدولي الثاني (يومي 5-6 ماي 2009).
- 3- زهية كواش، فتحية بن حاج حيلالي مغراوة، الازمات المالية وعلاقتها بسعر الفائدة، معهد العلوم الاقتصادية وعلوم التسيير، الملتقى الدولي الثاني (يومي 5-6 ماي 2009).
- 4- زغدار احمد، ناصر المهدي، الازمة المالية الاسيوية والازمة العقارية الامريكية... الاسباب والدروس المستخلصة من الازمتين، معهد العلوم الاقتصادية وعلوم التسيير، الملتقى الدولي الثاني (يومي 5-6 ماي 2009).
- 5- وليد احمد الصافي، الازمة المالية العالمية 2008 طبيعتها، اسبابها، تأثيراتها المستقبلية على الاقتصاد العالمي والعربي، معهد العلوم الاقتصادية وعلوم التسيير، الملتقى الدولي الثاني (يومي 5-6 ماي 2009).
- 6- زايدي عبدالسلام، مقران يزيد، الازمة المالية العالمية و انعكاساتها على الاقتصاديات العربية، معهد العلوم الاقتصادية وعلوم التسيير، الملتقى الدولي الثاني (يومي 5-6 ماي 2009).
- 7- برايان كويل، نظرة عامة على الاسواق المالية:ت: دار الفاروق، الطبعة الثانية، دار الفاروق للنشر والتوزيع، القاهرة، 2007.

- 8- عصام فهد العرييد، الاستثمار بورصات الاوراق المالية بين النظرية و التطبيق، الطبعة الاولى، دار الرضا للنشر، دمشق، 2002.
- 9- عبدالحكيم مصطفى الشرقاوي، العولة المالية وامكانات التحكم عدوى الازمات المالية، الطبعة الاولى، دار الفكر الجامعي، الاسكندرية، 2005.
- 10- زياد رمضان، مروان شموط، الاسواق المالية، الطبعة الاولى، الشركة العربية المتحدة للتسويق والتوريدات، القاهرة، 2007.
- 11- محمد سامر القصار، الازمة المالية العالمية، الطبعة الاولى، دار الفكر، دمشق، 2009 .
- 12- رائق حمد ابو عمر، النظرية المعاصرة لمحفظة الاوراق المالية والتداول في البورصات العالمية، الطبعة الاولى، دار الرضا للنشر، دمشق، 2003.
- 13- الداوي، الشيخ، الازمة المالية العالمية، انعكاساتها وحلولها، مؤتمر الازمة المالية العالمية وكيفية علاجها من منظور النظام الاقتصادي العربي والاسلامى، جامعة الجنان، طرابلس، لبنان، (13-14) آذار 2009.
- 14- حازم الببلاوي، الازمة المالية الحالية محاولة لفهم، الموقع-www.iid.alraid.de بتاريخ (2009.12.7).
- 15- برايان كويل، الحماية من مخاطر العملة، الطبعة الثانية، دار الفاروق للنشر والتوزيع، القاهرة، 2008.
- 16- جيرالد بوكسبرغر، هارالد كليمتا، ترجمة عدنان سليمان، الكذبات العشر للعودة بدائل دكتاتورية السوق، الطبعة الاولى، دار الرضا للنشر، دمشق، 1999.

The Global Financial Crisis 2008 and Addressed in the System of Islamic Economics

2009